
A KÖZÉP-EURÓPAI EMBER

VARGA CSABA

Kelet-Európa

---

*„A mentém egyik ujja bímes,
érezgős, forró, ez Kelet,
az ész szaván agyafűrt, hűvös
Nyugat varrta a más felet.*

*S míg itt virrasztok, két kultúrát
osztó Kiskárpát-dombokon,
ezüst Dunám a mentém csattja
s a kettőt összegombolom”*

(Györy Dezső: Közép-európai ember)

Mettől meddig terjed? Ahogy vesszük. Attól függően, ki milyennek látja. Meghatározó, hogy ki melyik országba, s melyik korszakban született. A nyolcvanas évek közepén nekem *tágas régió ez*. Tágasabb, mint a földrajzi vagy a politikai fogalom. Nem egyszerűen a vén Európa keleti és persze rosszabbik fele. Nem pusztán az egyik peremvidék az európai centrumokhoz képest. Az sem nyugtat meg, hogy akár ugyanilyen peremvidékként írható le Spanyolország, vagy Svédország is, pedig valaha ez a két nemzet is volt a kontinens központja. Nekem Kelet-Európa Ausztria is, amely oly' sokáig az egyik vezető európai hatalom közepének számított. S változatlanul Európa része az orosz síkság is, egészen az Urálig, amely régóta egy hatalmas ország kisebbik, nyugati fele, ha földrajzi szemmel nézzük ezt a régiót. Kelet-Európa szűkebb variánsának képzelhetem a Duna-Európát; azoknak az államoknak az összességét, amelyeket a Duna felfűz, mint egy gyermek a madzagra a színes golyókat. Számos haladó politikust lelkesített a Duna menti népek konföderációjának az eszméje, csakhogy miért maradna ki ebből az államszövetségből mondjuk Lengyelország és Szlovénia? It'a pedig politikai határokbán gondolkodunk, akkor a választóvonal északon a finnek és szovjetek között kezdődik, délen viszont megtörik Bulgária és Görögország között. De miért ne lenne kelet-európai nép a finn és a görög, amelyekhez egyformán sok szál köt minket, függetlenül attól, hogy az elmúlt kétszáz évben inkább a finn kapcsolatokat erősítettük.

Kelet-Európa? Emlégetjük így, emlégetjük úgy, ám aligha tudjuk, hogy ez a fogalom *pontosan* mit jelent. Nincs se hiteles régi, se megfelelő új Kelet-Európa-képünk. Talán nem is nagyon lehet, mert gyakran évszázadokon belül is gyökeresen változott. *Németh László* fogalmazta meg közel ötven éve:

„Körülbelül hét-nyolc éve, hogy a mi nyugatias műveltségünk egyoldalúságát észrevettem. Ennek az egyoldalúságnak történelmi gyökere van. Buda visszafoglalása s Magyarország állítólagos »felszabadulása« után teljesen megsemmisültek azok a régi olasz-délszláv-magyar-lengyel, sőt cseh és román kapcsolatok, melyek mint egy keleti Golf-áram melegeztették a kelet-európai kis népek életét.” Keleti Golf-áram? Ez az a hossz tengely, amely körül forgott ez a félkontinens évszázadokon keresztül. Aztán változtak az idők és az érdekek, s a Habsburg-birodalom sokkal inkább a kereszt tengelyt tartotta fontosnak. Svájctól Ukrajnáig. Ezt a tengelyt szintén sok minden akadályozta a mozgásban, mert a Habsburg-birodalom és a cári Oroszország között a kis népek nem erősíthették egymást. Azért közben is voltak olyan évtizedek, amikor az olasz vagy a lengyel kapcsolatok ismét fontosak lehettek. Ahogy a nagyhatalmi törekvések lehetővé tették. Akárhogyan is nézzük hát Európának ezt a fertályát, mindenképpen nehéz meghatározni határát és tartalmát. Az Unesco például ilyen definíciót használ: a Balkán és szomszédai. Ebbe egyaránt beleérti Olaszországot, Magyarországot vagy Törökországot, hogy a balkáni nemzeteket ne is említsük. Ebben a fel fogásban most a balkáni centrum egyik peremországa vagyunk, minden pejoratív beállítás nélkül. Szóval Kelet-Európa? Medtől meddig tedjed? Mennyiben része Olaszország vagy Finnország? Ha Közép-Kelet-Európában gondolkodunk, Svájc nem sorolható ide?

Valószínűleg nincs tehát értelme így feltenni a kérdéseket. A földrajzi vagy politikai megközelítések kevés érvényes választ ígérnek. Ha történelmi koronként nézzük Európának ezt a felét, akkor szükségképpen mindig más jellegzetességeket találunk. Tágítsuk ezért a szemhatárt: mi van, ha Európában gondolkodunk? Mit is tudunk Európáról? Az a földrajzi terület, ahol a modern civilizáció és kultúra megszületett? Mindenképpen az, noha kissé bárgyúság Európa létét csak a görögöktől számítani. Ugyanez az Európa persze az is, amely szinte rabszíjra fűzte fel a többi kontinenst, ameddig a világ – látszólag visszavonhatatlan – központja volt. S Európa nevet visel ez a mai földrész is, amely a XX. században végképpen elvesztette világhatalmi pozícióját. Európa egy leszálló ágban levő kontinens? A világcentrum most elsősorban Észak-Amerika és persze Japán, de ki jósolhatja meg, hogy mondjuk ötven év múlva a földön mely világhatalmak uralkodnak majd? Kontinensek és nemzetek kerülhetnek végzetesen rosszabb vagy ideálisan jobb helyzetbe. A lift nem áll meg? Népek tűnnek el vagy jönnek fel? Vagy a lift mégis megállhat? És minden nép így vagy úgy megmaradhat? Mi lesz csak Európában? Legfeljebb találgathatunk. Mindenesetre az, aki ma Európában kíván gondolkodni, képtelenül nehéz feladatot vállal. Hiába látja minden józan elme, hogy Európán belül sokkal erősebb összefogásra lenne szükség. Nincs sok esély rá. Földrészünket irtózatosan kettészeli a politikai megszege, amelyen a turisták hiába járhatnak át ide és oda. Európa közben véresen halmozottan hátrányos helyzetbe kerül más kontinensekhez képest. Ha őrzi is még számos privilégiumát. Nehezen tagadható, hogy Európa lakossága gyors fogyásnak indulhat, de például Dél-Európa afrikánizálódása nélkül is bekövetkezhet. Ugyanígyen nyomasztó veszély az amerikanizálódás, amely éppen Európa elit kultúráját igyekszik agresszívan érvényteleníteni. Nem kevesek előtt lebeg az a szörnyű vízió, hogy ez a kontinens minden jólét, fejlődés és látszatragyogás ellenére visszavonhatatlanul a bomlás, szétcsés, rothadás, önpusztítás jeleit mutatja.

Vannak persze javíthatatlan optimisták, akik szerint ez a civilizáció csak egy újabb *bullámvölgybe* csúszott bele, s tanulva az öngyilkos világháborúkból, a vissza-visszatérő gazdasági világválságokból, ragyogó eszmék megcsúfolásából egyszer még az *új minőség* szimbóluma lehet. Nem a könyörtelen pénzé, nem a túlfeszített iparosításé, nem a kizsákmányolásé, nem az önkényuralmaké. Demokratikus Európa? Hogyan válhat azzá, amíg nincs világle Szerelés? Autonóm földrész? Van-e rá egyáltalán remény, amikor nem csak az atomháború a veszély, hanem a kifinomult eszközökkel dolgozó gazdasági világháború? Szerves Európa? Hogyan képzelhető el, amíg kettészeli a nagyhatalmi megegyezés? Lehet-e addig bármilyen fejlődés, ameddig Európán belül és kívül nem egyenlő feltételek között folyik a gazdasági és kulturális verseny? Szocialista Európa? Hogyan tervezzük meg, ameddig tartós hatalmi-gazdasági érdekek fűződnek ahhoz, hogy ne győzhessenek a szocialista eszmék? Ameddig éppen az elmaradottabb kelet-európai nemzetek nem bizonyították be, hogy ez a jövő járható útja? Minőségi Európa? Majd csak akkor, ha Európán belül sem lesz például egyetlen nemzetnek sem célja, hogy nemzetiségeit megtörje, erőszakosan asszimilálja. Költői kérdések – hiányzó válaszok. Mert Európa végül is nem csak földrajzi fogalom. Közel sem csak politikai kategória. Sokan örvendeznek azért, hogy ez a kontinens elvesztette gyarmatait, de reménytelen a jövője addig, amíg például nem világos, hogy Kelet-Európának sem érdeke Nyugat-Európa *tönkremenetele*. És fordítva. Ne arról fantáziáljunk, hogy valaha is legyen Európai Egyesült Államok. Ez a koncepció tulajdonképpen a nagyhatalmi mánia továbbélése is. S az sem igazán megoldás, ha a szocialista Kelet-Európa államai valamilyen föderációt kötnek. Ne ettől várjuk az elnyomott nemzetiségek megmenekülését.

Más *új Európát* képzelünk el. Legyen minden nagy és kis állam egyaránt szabad, másoknak nem kiszolgáltatott. Minden nép élhessen demokratikus társadalomban és közben ne szívja el a levegőt nemzetiségei előtt sem. Leheszen híve mindenki annak az eszmének, amelyet követni akar, de ne legyen olyan eszme, amely más népek és más kultúrák ellen fordítható. A nagy egészben minden rész relatíve autonóm lehessen: gazdaságilag, politikailag, kulturálisan. Hogy Európa a fejlődésben hol tart, azt mindig a legtöbb bajjal kinlódó népek állapotán mérjük le. Ahogy egy országon belül is a sokszorosán hátrányos helyzetű települések helyzetéből induljunk ki. A *leggyengébb* pont az, ahol Európa valódi arca látható és ahonnan elindulva egy új Európa felépíthető. Ezzel nem kívánom a leggazdagabb, s legfejlettebb országok eredményeit kisebbiteni. De a centrumok minősége önmagában nem értékeli Európát, különben is, változatlanul az a feladat, hogy a fejlett és fejletlenebb régiók között csökkenjen a különbség.

Ha Európának szebb jövőt szeretnénk, ha Európáról így gondolkodunk, akkor lesz értelme igazán egy *új Kelet-Európa* koncepciónak is. A mérce ugyanaz. Mennyiben és hogyan emlí fel országait az európai színvonalra és ezzel igyekszik-e egy nagyjából harmonikusan együttműködni képes kontinens létrehozni? Mert végül is használható ez a kategória. Ha minőségi fogalomként kezeljük. Ekkor már nem a kontinens keleti, rosszabbik feléről beszélünk. Hanem egy történelmi és erkölcsi kihívásról, amelyet éppen a peremrégiók fogalmazhatnak meg a legtisztábban. Még akkor is, ha egyelőre Kelet-Európa gazdaságilag, anyagilag egyre növekvő hátrányba kerül Nyugat-Európa-hoz képest, amely ugyanakkor szintén egyre jobban lemarad a világ új, dinamikus fejlődő központjaihoz mérve. Egyetlen lehetőségünk: a *magma-*

radás. Ehhez egyetlen eszközünk: a radikális reform. Méghozzá olyan viszonyok között, amikor egy ilyen típusú reformhoz kevés a kedvező feltétel. Es nincsenek jól járható, kitaposott utak. Az elmúlt időszakban divatos lett új keleti szélről beszélni, s persze hinni vagy kételkedni ebben. Mert valóban új keleti szél fúj a Vereckei-hágó felől. Most azok a magyar gondolkodók, akik a magyar népet inkább keleti népnek szerették látni, aligha szégyenkeznek. Mert nem csak a múlt, hanem a jövő is jöhet keletről. De ebből nem következik az, hogy nincs vagy nem lesz nyugati szél, s akkor azok a hazai gondolkodók örülhetnek, akik a magyar népet mindig is nyugati népnek akarták látni. Mintha így előkelőbb lenne. Csakhogy az új *magyarság* koncepció az, hogy egyszerre vagyunk keleti és nyugati nép Európa közepén. A fontos az, hogy mi is egy olyan európai nép vagyunk, amely nem akar elpusztulni, mint a mocsárban lassan süllyedő ember és ezért hátrányából előnyt kíván kovácsolni. Új törekvésekkel, új akaratokkal, új szellemmel szeretne példát mutatni. Ha lehet.

Ezért ne legyenek illúzióink. Egyre fogyó *népességünk* például kíméletlenül korlátokat szab a közeljövőnek is. Az élesen gondolkodók már azon medíthathatnak, hogy mikor és hogyan állítható meg a népesség fogyása. Már ehhez is túl sok minden szükséges. Mondjuk legalább ötven év béke. Aztán valami olyasmi, hogy a még azonosulást kínáló késői feudalizmusból kirugdosott nép – túlélve az iparosítás és urbanizáció forradalmait, amelyekben milliók változtattak lakóhelyet és munkahelyet – kint és bent újra bensőséges otthonának tekintse ezt az országot. Ez lenne a belső visszatalálás. Ugyanilyen fontos, hogy végre otthon legyünk a szomszédaink között, ám mostanában mintha még távolabb lennénk attól, hogy a kelet-európai népek együttműködése lassan felérjen a testvériség szeretetével. Meg egyébként is. A magyarság továbbra is fogyni fog, márpedig csak ez várható, hiába is szeretnénk hinni az ellenkezőjét. Mert hiába tűzzük ki azt célul, hogy legalább csökkenjen a halandóság, hiszen ehhez az kellene, hogy az embereknek ne kelljen ennyit és ilyen feszített tempóban dolgozni. Vagy „csak” az hiányzik, hogy végre megérteni akarjuk egymást, ne pedig rafinált eszközökkel „meggyőzni”. A szabadság tudata nélkül nincs hosszú élet. Ám a szabadsághoz fejlett ipar, mezőgazdaság és nyereséges kereskedelem kell. A további előrelépésekhez viszont nincs elég tőke, s termékeinknek szabad piac, ahol nagy mennyiségben eladhatjuk a nem éppen jó minőségű árukat is. Egy-két évtizedig a keleti piacok – beleértve például Kínát is – kiegészíthetnek minket, de aztán már ott is csak magas minőségű termékeket adhatunk el. Ezek gyártásában azonban már alkalmatlanok a lojális munkaerők, az engedelmes bérmunkások – ehhez öntudatos, kulturált, folyton megújuló, autonóm *személyiségek* kellene. Ennek viszont feltétele az, hogy a gazdasági mellett permanens társadalmi-kulturális reformokat kezdjünk majd. Ha lesz még kinek. Mert fogy a népesség. Így bezárulhat a kör.

Akkor aztán eltöprenghetünk a második ezredforduló után, hogy a környező országokból hazatelepítsük-e a maradék magyarságot? Ha lesz itt olyan ország és életminőség, amit érdemes lesz választani. Így eldöntheti a történelem, hogy mi fontosabb: a terület vagy a nép. Ha nem lesz elég hazahívható család, vagy ez egyáltalán nem megvalósítható terv, akkor meg azon gondolkodhatunk, hogy honnan telepítsünk ide más nemzetiségieket? A közelből: lengyeleket, románokat vagy szerbeket? Hogy így ők is jobban élhessenek és mi is megmaradhassunk, feltéve, ha az ide kerülők is úgy képzelik, hogy

érdemes magyar állampolgárnak lenni. Vagy más kontinensről jönnek, majd a „vendégmunkások”? Mennyi új konfliktus várható és mennyire felkészületlenek vagyunk erre.

Jól vessük hát eszünkbe. A magyarság is csak akkor maradhat meg, ha Európa nem kerül bajba, reménytelen helyzetbe. Nekünk sem jó, ha bármelyik európai nép áldatlan viszonyok közé sodródik, amint nekük sem jó, ha mi kerülünk végzetes traumák közé. Jól vessük hát eszünkbe. A szocializmus jó eszme, mert nem az emberi elnyomatásra, kizsákmányolásra, megalázásra épül és esze ágában sincs a társadalmi elidegenedés államát konzerválni. De az eszme hitele elveszhet, ha túl sokáig túl nagy távolság marad gondolat és gyakorlat között. Nekünk ezért nem jó, ha nálunk vagy bármelyik országban rosszul megy a szocializmusnak. De azt is eszünkbe véshetjük, hogy az sem használ nekünk, ha nyugaton a tőkés-polgári kapitalizmus tönkre megy, s nem csupán azért, mert egyelőre tőkét és modern technológiát főként onnan importálhatunk. Így Magyarország is belerokkanhat abba, ha Európa bármelyik fertálya bajba jut. Ez az új korszak: a népek, s országok csak egymást *segítve* élhetik meg a következő századot. Ne felejtjük el hát. Európa progresszív erői azért szurkolnak nekünk, mert ők is felismerték, hogy egymásra vagyunk szorulva. Még akkor is, ha olykor olyan ez, mint a gazdag rokon viszonya a szegénnyel. Ha optimisták vagyunk, akkor is csak azt mondhatjuk, hogy Európa még mindig a hullámvölgy fenekén van.

A hetvenes évek a legundorítóbb és legválságosabb évtized volt. Gazdasági csőd, a demokrácia korlátozása, a baloldal visszaszorulása. Az egyén nem lehetett több mint alattvaló. Távlatok törtek össze, hitek bénultak meg. És ami a legdühítőbb: a tehetetlenség uralkodott. Egyelőre azt is nehéz elképzelni, hogy a népek ne egymásra fenekedjenek, ahelyett, hogy a közös bajok ellen együttesen tegyenek valamit. Nem könnyű arra számítani, hogy senki ne tekintsen valakit azért ellenfélnek – vagy rosszabb embernek –, mert keresztény vagy zsidó, konzervatív vagy kommunista. Világháborúk helyett világválságok voltak. Ennek ellenére a *túlélés* nehezebben sikerült.

Kelet-Európa szíve mindenképpen *Magyarország*. Nekem és nekünk. Nem azért, mert ez az ország valahol középen és baloldalon van, hiszen a térképen inkább jobb oldalt, szinte Nyugat-Európa határán található, különösen akkor, ha Kelet-Európát az Urálig számítjuk. S miért ne számítanánk? Ha új Európa-képünk lesz, nem tűnik majd kisajátításnak, ha minden nemzet tagja úgy érzi, hogy az ő országa a legfontosabb „testrész” a kontinensen. Ezért állítom magam is, hogy Kelet-Európában a mi területünk a központi „szerv”, mert az egyén számára az a föld a legkedvesebb, ahol született és él ma is. Nekem ez közelebről a Balaton déli partja, a Sió torkolata és környéke. Ott van az a jelképes cövek, amely láthatatlanul odaköt. De mert ez a kötél is hosszú, a magyarság nem szorítható a politikai határok közé: az etnikai táj valahol Gráznál kezdődik és mondjuk Csíkszentdomokoson végződik, ahol anyai ágon az ősök éltek. De a hossz tengely is átlépi az országhatárokat, mert például indulhat Csíz-fürdőtől, ahol apám született és véget érhet Újvidéken, ahol csak többször megfordultam. Ha egyszerre gondolkodunk faluban, nemzetben s Európában, akkor sem nekünk, sem másoknak nem lehet sértő, hogy ez a kontinens, vagy csak ez a Közép-Kelet-Európa egy és oszthatatlan. Egyik települése sem kisajátítható. Maradhatok az előbbi metaforánál: ez a kontinens számtalan szívű élőlény. Vagy fogalmazható úgy is: egyaránt fontos az agy, a szív, a láb vagy éppen a lélek. Egyik szerv sem működhet a

másik nélkül. Ezért az, hogy Európában akarunk gondolkodni, nem lehet azonos azzal, hogy *magyarságunkat* mellékesnek tekintjük. De nem hihetjük azt, hogy mi jobbak vagyunk, mint a földrész bármelyik más népe. Azt viszont igen is akarhatjuk, hogy ezen a válságos kontinensen az elsők között dolgozzunk az új minőségért.

Ujat hozni önmagunknak, Kelet-Európának és ezen keresztül Európának; ez lehet a *program*. Az „új” Kelet-Európa eszme változatlanul a marxi szocializmuskoncepció. Ez a demokratikus, humánus szocializmus, amely persze nem az egyenlők társadalma. Minden polgár megközelítőleg azonos feltételek között küzdhessen anyagi jólétéért, társadalmi előrejutásáért, közösségi és kulturális autonómiájáért. Manapság sokan fogalmazznak így: a társadalom államosítása helyett az állam társadalmosítása a cél. Ugyanígy nem az egyén államosítása, hanem az állam egyénesítése: a személyes s kollektív autonómiák világa. Az új kelet-európai eszme a *minőség eszménye*, ahogy ezt *Eötvös Józseftől* Németh Lászlóig, vagy *Jászi Oszkártól* *Bajcsy-Zsilinszky Endréig* már számosan eltervezték. Ezért is hiába akarja ezeket a gondolkodókat bárki háttérbe szorítani. Tehát nem vadonat új program ez, ám annyiban mindenképpen annak tekinthető, hogy itt és most megint napirendre kerül, noha ismét nincs garancia arra, hogy bizonyosan valóra váltható. Ez a minőségeszme egyaránt építkezik a régi paraszti és az újkori munkás öntudatból s kultúrából vagy például a kereszténység etikájából és a szocializmus programjából, függetlenül attól, hogy mindegyiket hányszor és hogyan gyalázták meg. A magyar *egyaránt* gondolhatja magát a Kelet és Nyugat népének, anélkül, hogy akár a tegnapi, akár a holnapi lényét fel akarná adni. Kelet-Európa minőségi fogalma is akkor jelent valamit, ha ez a félkontinens kényszerből vagy önfelismerésből összefog Nyugattal is, anélkül, hogy a szocializmus eszményéről lemondana. Ha előítélet-mentes, mások megaláztatását sem tűrő, mindenféle barbárságtól mentes Európáért harcolunk. Gazdasági, politikai és kulturális szabadságharc ez a földgolyón. De közben ne gondoljuk azt, hogy Európán belül mindegyik népnek ugyanaz a dolga vagy ugyanolyan lehetne az erényei. Elég *Jócsik Lajos* egyik régi intelmét idézni: „*A nagyipari-polgári termelő formákat tehát alig fejleszteti nyugati tőkélyre s így ebből a szempontból mindig alárendelt helyzetben maradt Nyugat-Európával szemben, amíg csak mezőgazdasága el nem éri a nyugati ipari termelés fejlettségének fokát.*” Jócsik Lajos talán azt mondaná ma, hogy elérkeztünk már ide, ám azért változatlanul illúzió, hogy nagyiparunk utolérje a nyugati tőkélyt, holott nagy szükségünk lenne világszínvonalú iparra.

Az új Kelet-Európa-kép, tehát része egy új Európa-képnek. Egyik sem olyan, hogy összemossná a különbségeket vagy eltüntetné a gazdasági-politikai eltéréseket. De fontosnak véli a közös *érdekeket* és *értékeket*. Minden nemzet és minden tagja lehessen az, ami, vagy amilyen szeretne lenni, anélkül, hogy kisebbségi helyzete vagy kisebbségi tudata lenne. Különbözőségünk által vagyunk egyenrangúak és szabadok. A peremhelyzetű országoknak nem utolérni kell a fejlett központokat, mert ugyanúgy, s ugyanolyan fejlődési pályát úgy sem futhatnak be. Nem érdemes szegyenkezni azért, ha ebben vagy abban tartósan lemaradtunk, mert mindig van vagy lehet olyan, amiben egyediek és ezért jobbak vagyunk. Ezek az összefüggések határozzák meg a *kulturális* együttműködéseket. Egyetlen nemzetnek sem lehet jobb vagy szebb, vagy haladóbb kultúrája, mint a másíknak. Ebben általában nincs minőségi különbség. Inkább csak másság van. És a másság megszűnése a minőség el-

vesztése. Ezért változatlanul az a feladat, hogy egymás kultúráját, irodalmát, értékeit egyre jobban megismerjük, s egyre inkább gazdagodjunk tőle, anélkül, hogy másolni, feladni vagy megelőzni akarnánk. Ezért javaslom régóta, hogy indítsunk egy kelet-európai *folyóiratot*, mert ráadásul Magyarország van olyan politikai pozícióban, hogy leginkább vállalkozhat egy ilyen kulturális misszióra. Ez a folyóirat a kelet-európai irodalmak friss terméséből válogatna, s ezeket a műveket nemcsak a fontosabb kelet-európai, hanem néhány nyugat-európai nyelven is közölhetné. Ehhez a munkához nem hiányzik a fordítógárdánk és nem hiányzik a más kultúrákat is tisztelő szellemünk. Ha akarnánk az új Európát, s az új Kelet-Európát, ha jobban felismernénk, hogy a közvetlen közeledés nemzeti érdekünk, akkor a szükséges tőke is előteremthető egy ilyen folyóirathoz. Mert népünk és országunk, valamint kultúránk sorsa végérvényesen *függ* Európa, s ezen belül Kelet-Európa jövőjétől.

Mazóviai emlékek

Kulturális jegyzetek Ciechanówról

A ciechanóvi vajdaságban tett utazás (1985. augusztus 27–szeptember 6.) során két emlékezetes meglepetés ért. Az egyik: a szállodánktól száz méterre levő épület falán táblát olvastunk: „Ebben a házban lakott H. Sienkiewicz 1865–66-ban.” Irodalmi kapcsolatteremtés ügyében voltunk ott, s lám, szinte az első pillanathban fontos emlékre bukkantunk. A másik: Ciechanów város címere (Szent Péter a kulcsokkal). Ebben annak szimbólumát láttuk, hogy az idegennek meg kell találnia a kulcsot az ottani emberek megértéséhez... Alig több mint egy hét erre nem elegendő, legfeljebb az elengedhetetlenül fontos ismeretek megszerzésére.

Mínthogy Ciechanów a fővárostól száz kilométerre sem fekszik, XX. századi történetében ez a tény szerepet kapott. Például úgy, hogy 1939-ben – Lengyelország lerohanása után – a Harmadik Birodalomhoz csatolták, mint „credeti” német területet. A német megszállás alatt önálló vajdaság volt. 1939. szeptember eleje után az ott lakó lengyeleket hat óra alatt kitelepítették. (Jellemző volt a hatalom bizonytalanságára, hogy az elhunyt polgármestert Németországban temették el.)

A ciechanóvi múzeum őrzi a háború, az ellenállás emlékeit. Bemutatják a közadakozásból vásárolt fegyvereket, s képeken azt, hogy a csapatok miként indultak a frontra. Látható a *Kurjor* című lapnak az a száma, amelyik először tudósított a német támadásról, s olvasható benne a lengyel államelnök kiáltványa a néphez. A *Robotnik* még szeptember 16-án is azt közölte, hogy Varsó szabad, de Ciechanówt már 3-án elfoglalták. Attól kezdődően vannak dokumentumok a németek kegyetlenkedéseiről (a környéken több munka- és más jellegű tábor volt). Megdöbbentő, szóval alig kifejezhető annak a német és lengyel nyelvű felhívásnak a szövege, amely szerint, ha valaki két márkát befizet, akkor megküldik neki férje-felesége földi maradványait...

A ciechanóvi muzeológusok ezek mellé tették az ellenállás és az újraéledés dokumentumait. A negyvenedik évforduló jegyében rendezett emlékkiállítás a lengyel városok emlékműveinek kicsinyített másai láthatók. Összességében olyan benyomással távozott a látogató, hogy a fájdalom és a hősiesség együtt kapott méltó kifejezést.

Az is jellemző persze, hogy nemcsak a hivatal őrzi a múltat. Tadeusz Grzankowski sapkás boltjában például katonai kitüntetések és fegyverek sorozatát nézhettük meg (s mellettük még számos érdekes régi tárgyat). Az öreg mester oly szakember lett, hogy a múzeum munkatársai járnak hozzá cikyor értékes tárgyakért. Azt is meg kell említeni róla, hogy házának egy részét bérbe adta, hogy a vajdasági könyvtár irodáit el tudják helyezni...

A múzeum épületétől csaknem egyenes úton el lehet sétálni a várig. Összszakapszólódik így a múlt-jelen-jövő. Ciechanów vajdaságban 412 ezer ember

él, s hatvanhat százaléku falvakban. A székhelyváros félezer lakosú. Megtudtuk, hogy a régi ryneket (vásártér) keskeny, kanyargós utcák fogták közre. A város vezetői és lakói azt szeretnék, ha mindent megőrizve, építhetnének szélesebb sugárutakat.

A GRUNWALDI CSATATÉREN

Ha a múlttól kezdünk el beszélgetni, akkor előbb-utóbb előkerült Grunwald neve. A múzeumban kisplasztikákat mutattak, amelyek a *Kereszteslovakok* lengyel hőseit ábrázolták: Jurand, Zbyszko, Macko és mások arcását láttuk. S hallottunk Jagello Ulászlóról, a harcias, ifjú lengyel királyról, aki az egyesült hadak élén legyőzte a kereszteseket.

„Kimondhatatlan boldogság sugárzott a győztesek arcáról, mert mindnyájan megértették, hogy ez az este véget vetett minden nyomorúságnak és gyötrelmüknek. S nem is csak e nap, hanem egész évszázadok súlyos törődésének.

A király, noha tisztán látta a vereség óriási méreteit, mégis mintegy csodálkozva nézett maga elé s végül megkérdezte:

– Avagy az egész lovagrend itt fekszik-e?

Mire Mikolaj alkancellár, ki jól ismerte Szent Brigitta jóslatát, így felelt:

– Elérkezett az idő, hogy kitörettek fogaik és leüttetett jobbjuk!” – olvasson Mészáros István fordításában *Sienkiewicz* szavait, miközben a gépkocsi suhan velünk a csatatér irányába.

A parkoló környéke már az idegenforgalomra készül; képeket, könyveket lehet vásárolni, s árulnak virslit, sört. De mi csak a kanyargó utat figyeljük, s indulunk a múzeumhoz.

Ignacy Paderewski gondolt arra a csata ötszázadik évfordulóján (1910-ben), hogy emlékművel kellene tisztelni a hősök előtt. El is készült a munka, de csak harminc évig állhatott, mert 1939-ben a németek szétrobbantották. A nagy gránitkövek ma is úgy hevernek szerteszét. Az új emlékmű 1960-ban készült el, s természetesen, hogy páncélos vitézeket ábrázol. Az ellenséggel szembenéző lengyelek arcvonásait hatalmas kockába faragta a művész.

A domb legmagasabb pontján makett mutatja be, miként álltak egymással szemben a seregek. Tatárok, litvánok, oroszok, lengyelek kémlelték 1410-ben a keresztesek Grunwald melletti táborát. A makettől balra épült hajdan az a kápolna, ahol a lovagrend nagymestere meghalt (helyét ma már csak egy kő őrzi).

A csata menetét *Wladyslaw Jagielko* irányította. S hogy az odalátogatónak képzete legyen róla, megnézheti a nagy sikerű filmet. Ha a nézőtérén nem sikerült azonosulni a kor hangulatával, akkor a tárlókban elhelyezett tárgyak, dokumentumok segítenek abban. A tüzetes nézelődés meggyőzött arról, hogy a lovagrend fegyverével és erejével szemben hasonló minőségű állott. Ebből a kiegyenlítődésből következett, hogy a regény és a film egyaránt azt sugallja, a csata kimenetelét a nagymester halála döntötte el. (Nyilván a júliusi hőség is hágyasztotta a nehéz páncélosokat.)

Ami legjobban megragadott: a tárlókban ott van az 1410. december 9-én kötött béke másolata és a toruni megállapodás is sok-sok peccséttel. Ezek a dokumentumok a béke, a megbékélés gondolatát sugározták...

A történelmi kisvárosoknak sajátos levegője van. Nem Pultuskban ismerem meg ezt a közkeletű igazságot, de kétségtelenül tapasztaltam megjelenését. Az autóból kiszállva, ugyanis a gótikus középkorig léphettünk vissza a képzelt időben.

A korai középkorból, a X. századtól vannak feljegyzések a településről. Ezekre hivatkozva magyarázzák, értelmezik a nevét. Egyik álláspont szerint eredetileg Tusknak hívták. De sok tűzvész volt és a lakosságnak csak a fele maradt meg, ezért tették hozzá a *pul* szótagot. A másik álláspont: a kisváros a *Pelt* nevű folyó mellett feküdt, s arról nevezték el (hangfejlődéssel alakult ki a mai változat). Nem tudom, melyik változat az elfogadhatóbb, de az felkeltette figyelmemet, hogy a folyó – a szabályozások következtében – már négy kilométerre van.

A helyiek büszkén emlegetik, hogy a piactér (rynek) leghosszabb Európában. Körbetekintve, látszik a gótika, a barokk, a klasszicizmus hatása az épületeken. A hajdani főtérről az utcák derékszögben vezetnek el, de ezt manapság nem látni. Mégis, a történelmi folytonosság bizonyítéka, hogy 1827-ben épült a rendőrség – s ma ugyanannak használják. Ahogy visszaléptünk időben a XIX. század elejére, már hallani is Napóleon nevét. 1806-ban járt arra néhány napig, következésképpen, a város neve szerepel a párizsi diadalíven. A környékbeli lápos területen állt szemben egymással a francia és az orosz sereg. Az ágyúk párbaja után kiderült, hogy francia gárdisták rohama ellenállhatatlan, ezért az oroszok a felszerelést hátrahagyva, elvonultak. Mindjárt futárt küldtek a vezénylő tábornokhoz: „Minden ember megmenekült.” Ugyanakkor Napóleon is kapott jelentést: „Veszteség nélkül győztünk!” A császár azután Pultuskban kaszányát rendeztetett be, az egyik templomban pedig istállót...

Megnézzük a folyópartot is. A városok kialakulásában egész Európában fontos szerepe van a víznek. A lengyel szokás ugyanez volt. Pultuskban a folyópart föltöltése után építették a várat. Először 1120-ban fából, később gótikus stílusban, kőből. Ellenség sokszor tört a városra, mert gazdag kézművesek, kereskedők lakták. 1336-ban például négyszer rombolták le és építették fel újra a várat! Későbbi századokban egy püspök kapta ajándékba, s ő szép templomot húzatott fel, kő és téglakombinációjából, mazóviai stílusban. A tulajdonos a XVIII. század végén közkönyvtárat nyitott meg ott, s a pokol tűzével fenyegették meg azt, aki onnan könyvet merészel kivinni. A figyelmeztetés használt; a XIX. század elején tűzvész pusztított, de a könyvet senki nem merete menteni, nehogy az inferno legyen a jutalma...

A virágkor a gótikával esett egybe. A XIII–XIV. században fejlődött a kézművesség; ötvenöt céh létezett, s szükségképpen kialakult a kereskedelem. A mesterek legszívesebben a piac köré települtek. A házakban alul műhely, fent pedig lakás volt. A piacteret a templom és a vár zárta le.

A gazdagság nemcsak az ellenségnek volt vonzerő, csábította a művészeket is. Nem véletlen, hogy az első lengyel iskolák egyike Pultuskban működött, a krakkói egyetem filialéjaként. Sok professzor települt át a fővárosból. Pultuskban jött létre az első mazóviai nyomda. Kórház, színház létezett. Mind az azt mutatja, hogy a kézművesek, kereskedők szívesen áldoztak a kultúrá-

ral! Hogy milyen volt a színvonal? Jelzi ezt egyetlen adat: tanított Pultuskban az európai hírű, latin nyelvű költő, *Sarbieski*. A XIX. század második felében ott lakott *Viktor Gomulicki*, a költő, aki az 1863-as lengyel felkelés helyi eseményeit megírta. (1974-ben szobrot kapott a helyi kisiparosoktól!)

A hajdani élet szempontjából az sem kevésbé érdekes, hogy volt Pultuskban olyan püspök, aki nyilvánosan tartott szerectőt. Az asszony nevéből keresztelték el ott a könnyűvérű nőket *äowronkának*...

A második világháborúban Pultusk szinte teljesen elpusztult. A varsói építkezések befejezése után jutott pénz a pultuski történelmi városmagra. A gyárakat, s az emeletes házakat a hajdani határon kívülre telepítették, hogy érintetlenül megőrizhessék a régit! Így még ma is régi családok élnek ott. Az egyik Poznan környékéről települt át, hogy részt vehessen az 1863-as felkelésben. Az utódok kézművesek lettek. A véletlen úgy hozta, hogy Pultusk utcáin sétálva, találkozhattam a család egyik leszármazottjával, aki szakítva a hagyományokkal, húsz évvel ezelőtt egyetemet végzett. *Daniel Ciok* ő, a vajdaság titkárságának vezetője tíz éve. Korábban közel fél évtizedig Pultusk polgármestere volt. Ő beszélt arról a kuriózumról, hogy Lengyelországban egyedül ott tartanak érettségi találkozót: ötvenként, hivatalos keretek között...

A vár, amiről már szó volt, tulajdonképpen egy nagyobb vadászkastély, amit már hosszú ideje renoválnak. Mert 1973-ban döntött úgy a kormányzat, hogy ott lesz a külföldi lengyelek központja. Anyanyelvi tábort, tudományos ülést terveznek, s még azt, hogy a hazlátogatóknak üdülési lehetőségeket biztosítanak. A Dom Polonia megnyitása fontos esemény lesz a kisvárosban.

A várból a folyó partjára érve, hallgattam a beszámolót az árvízről, ami 1979-ben pusztított. Még a központban, a kórház körül is egyméteres víz állott, magasabb szinttel, mint a folyóban. Pontonhidakat kellett verni, hogy a lakosok közlekedni tudjanak. Utóbb kiderül, hogy a katasztrófa előtt az események túl gyorsak voltak. A víz nyomására a gáton belül buzgárok keletkeztek, s oly méretűek, hogy húsz perc alatt elöntötték a várost. A gyorsaságot jelzi, hogy az étterem vendégei és pincérei nem tudtak eltávozni. A felszolgálók az asztalokra állva, kiáltoztak segítségért...

Mindezeket hallva, nem kerülhettük meg a kérdést, hogy milyen a jövője egy műemlék kisvárosnak? Az akkor új, alig egy hónapja hivatalba lépett tanácselnök arról beszélt, hogy szeretnék befejezni a megkezdett beruházásokat, kettő alatt hat év munkáját elvégezve. A régi épületek felújítására az országból száznegyven szakembert hívnak meg. 1988 tavaszára tervezik a Dom Polonia megnyitását. Kórház építésébe fognak, mert a jelenlegi az 1876-ban készült épületben működik. Az iparból csak annyit és oly mértékben fogadnak be, amennyi nem rontja a városképet. A helyi műemlékvédelem súlyát jelzi, hogy velük minden tervet egyeztetni kell. „Ez megtörténik – mondta az elnök –, de a következmény, hogy minden beruházásunk legalább egy évet késik. Nem sajnáljuk a pénzt a régi megóvására. Megtöltöttük például a bádógos tetőfedést, a cserép az igazi.”

A tanácsház és a könyvtár nincs messze egymástól. Az évszázadok már elfeledtették a püspöki átkot, mert a mai könyvtárosok a forgalomra büszkék.

Ötzerenél több beiratkozott olvasójuk van. A Biblioteka Publiczna Joachim Lelewel nevét vette fel, s jelmondatuk, a névadótól származik: „A könyvtár nem azért van, hogy csomagba legyen bezárva vagy csak díszként szolgáljon, hanem azért, hogy mindenki használja.”

A KRASINSKIAK FÖLDJÉN

A húsz hektáros, szép parkban álló neogótikus múzeum igazgatója, Janusz Królik anekdotával fogadott. Épp angol vendége volt, amikor meglátogatta egy kilencvenéves paraszt, aki csodálkozva hallotta, hogy a brit még nem beszéli nyelvüket.

– Először van itt? – kérdezte.

– Nem.

– Akkor miért nem tud lengyelül? – tette fel a nemzeti önérzettől sugallt kérdést az öreg...

Janusz Królik előre jelezte, hogy ebben a múzeumban az irodalom, a művészettörténet és a történelem együtt jelenik meg, s ahhoz, hogy értsük a kiállított anyagot, a XIX. század elejéig kell visszalépniünk időben az ő segítségével. Az a fellendülés időszaka a lengyel kulturális életben. A főnemesek, köztük a Krasinskiak, áldoztak a művészetekre.

A családban Zygmunt egyetlen fiú volt, akit nem nagyon érdekelt a gazdálkodás, bár édesapja erős kézzel igyekezett irányítani (a fiút azonban nem sikerült megnősítenie). Opinogóra volt a családi birtok egyik közepé, s az apa épp azért ajánlotta fel Zygmuntnak, mert alkalmasnak ítélte a családalapításra... Az épület attól kezdve a Krasinskiak lakhelye volt. Az első világháború alatt megsérült, s hosszú ideig nem is renoválták, mert a család utolsó sarja pénztársó könyvtárépítésre költötte. A bibliotékát a németek feirobbantották, s akkor pusztult el sok értékük. Így amikor 1961-ben az opinogórai kastélyt felújították, nehézséget okozott, hogy miként rendezzék be (az első években csak öt tárgyuk volt, most százharmincnál tartanak).

A kiállítás célja, hogy a család életén keresztül bemutassa a látogatóknak a romantikát (hiszen hivatalos megnevezése: Múzeum Romantyzmu). Három téma köré csoportosít: a Krasinskiak, a neogótika, a napóleoni korszak. Zygmunt apja ugyanis a császár tábornoka volt, ami hosszú ideig meghatározta a család életét. Az általa irányított semosierrai csatában tömegesen haltak meg a lengyelek. Így neve összeforrt az értelmetlen áldozat fogalmával. S miért hagyta meg a franciabarát főnemes birtokait a cár? – kérdezem. A válasz egyszerű: a tábornok egy idő után átlépett orosz szolgálatba...

A nagy költők közül Zygmunt Krasinski az egyetlen, aki nem a Wawelban van eltemetve. Életútja tanulságos. Párizsban született és ott is halt meg (négy hónap után vitték haza). Világfiás nevelést kapott, nagyon szeretett utazni. Minden útjára pontosan száznegyven tárgyat vitt magával (azokból két kis zománcarckép látható a múzeumban). Két hétnél hosszabb időt sehol sem bírt ki, legszívesebben Drezda és Párizs között utazgatott. De érdeklődéssel fordult Kelet irányába is. A görög szabadságharc iránti szimpátiája *Irydion* című elbeszélő költeményéből látszik. Az akkori időknek megfelelően, általában név nélkül írt, esetleg annyit kanyarított alá: Barát. Életében költőként alig ismerték. Legforgatottabb műve a *Nem isteni színjáték* (határozott cél-

zással Dante művére). Abban az elbukó nemesi osztályt siratta el, s ezért ma sokan azt tartják róla, hogy jóstehetsége volt. Dokumentálható, hogy jó barátság fűzte *Mickiewicz*hez. Van egy közös történetük. Egy alkalommal kirándulni mentek hármasan. Odiniecet Krasinski akkor tanította pisztollyal löni, társai pedig őt rimeket faragni...

Zygmunt Krasinski levelei mostanában kerülnek elő, s Janusz Królik véleménye szerint ezek némileg módosítják a róla alkotott képet. A több ezer darabban nem könnyű az eligazodás, mert családi vélemény, hogy nem mindig írt igazat, s ezért egy-két küldeményét később átjavították. Említettem már a nevelését. Jellemző, hogy nyolcéves korában három nyelven beszélt, tizennégy évesen pedig beíratták a varsói egyetemre jogot tanulni. Gyermeklora a művészetek közelében telt el. Az apa ugyanis nagy rendezvényeken adatott elő klasszikus és romantikus alkotásokat. Ezzel kezdődött ellentétük. Ő apjával szemben a romantikához vonzódott. Összeütközésekhez egy adalék. Lakodalmát apja rendezte meg nagy fénnel. Ez nem tetszett Zygmuntnak, ezért a kastély parkjába, a szépen megterített asztalok közé lemosdatott, ezüst csengős teheneket hajtatott be. Nagy riadalmat okozva ezzel... 1829-ben az egyetemről is el kellett távoznia, mert nem tűrte a szabályokat. Volt persze egy másik ok is. Az apa, a napóleoni hős, a varsói hercegség megalakulása után, a cár helytartójával egyezkedett. A lengyel hazafiak levele illetéktelen kezekbe került, megkezdődtek a letartóztatások. A cár lengyel bíró-ságot nevezett ki, s abba delegálták Wincent Krasinskít is. A bíróság nem hozott ítéletet, csak az apa követelte a szigorú büntetést. „A nép megismerte igazi arcát” – mondta Janusz Królik. A történet úgy folytatódott, hogy a főbíró temetése nagy hazafias tüntetés lett, elment rá minden egyetemista, kivéve Zygmuntot. A következő napon egyik társa megpofozta. Az egyetemi tanács javasolta, hogy menjen át Genovába... Attól kezdve főnemesi göggel tekintett a pénzre. Feleségével utazgatott éppen, amikor párizsi bankára – aki egymilliónál többet őrzött – tönkrement és megszökött. Zygmunt azonban azt írta barátjának, a pénznél fontosabb két ember jó kapcsolata.

A család fiú ágon 1940. december 7-ig élt. Az utolsó Krasinski (Edward) akkor halt meg Dachauban. A családi kriptában Zygmunttól balra ősci, jobbra utódai nyugszanak. A neves prózáíró, *Zeromski* mondta: „Ügy kívánczok ide, mint a muzulmánok Mohamed koporsójához!”

Az opinogórai kastélyban őrzik a tárgyakat és a művek példányait. A hajdani tulajdonosok szellemiségének megfelelően tartanak az egyik teremben irodalmi és zenei esteket (1985-ben már a százötvenhetediknél jártak). Az előadókra és hallgatókra Zygmunt Krasinski romantikus stílusban megfestett képe néz le.

TYGODNIK CIECHANOWSKI

A ciechanóvi hetilap szerkesztősége nem volt bővében a helynek. Pontosabb lett volna, ha munkahelyet mondok, hiszen az újságíróknak valahol összegyezni kell a riportot, s letisztázni az eszmefuttatást, megfogalmazni a híreket. A néhány barakkszerű faépületben ideiglenes közfalak különítették el a dolgozósobákat. A főszerkesztőébe épp hogy le tudott ülni a társaság.

A főszerkesztő feladataik közül elsőként az ideológiai munkát emelte ki, másodsor a gondok feltárását. Törekvésük, hogy a vajdaságról minél telje-

sebb kép alakuljon ki az olvasókban. Ehhez viszont szűknek mondta a terjedelmet. A többszínnyomással készülő tizenkét oldal hamar megtelik, ha társadalmi vagy történelmi kérdésekkel foglalkoznak, vagy a megye vezetőit mutatják be a *Mazóviai portrék* sorozatban. Törvényszerű(?), hogy az irodalomra, a kultúrára csekélyke hely jut. A lírának egy sarok jut, ahol általában amatőr költők verseit jelentetik meg. Nem kis elégedettséggel mondták, volt, akit ők fedeztek fel. Verseknél szívesebben közölnek recenziókat filmekről. Bemutatnak egy-két rockzenekart. A népi hagyományok ápolása a kulturális melléklet kedvenc témája. Az csak természetes, hogy a *Tygodnik* egyik-másik írása vitát kavart, hiszen a vajdasági kulturális osztály munkatársai nem mindig úgy látják a kérdéseket, ahogyan a lap.

Mielőtt a kulturális rovat gazdáját megkérdezném, a főszerkesztő még arról beszélt, hogy munkájukat erősen meghatározza, hogy a *Trybuna Luduban* állandó rovata van Mazowszénak. A vajdaság egy részében olvassák az olsztyni területi újságot, így a tájékoztatásban van valamiféle verseny is. Hozzáteve, hogy a lengyel televízió minden szerdán fél hétkor összeállítást sugároz Mazowszéről. (Amikor ott jártunk, akkor épp a vajdával készült riport Ciechanów fejlődéséről.)

Hogyan foglalkoznak a fiatal költőkkel? – kérdeztem a kulturális rovat munkatársát. „Azt nem tudom – válaszolta –, mert a verssarkot nem én gondolom, hanem egy külsős.” Végül csak kiderült, hogy a beküldött műveket lektorokkal bíraltatják el, s a vélemény után döntenek a közlésről. „A vajdaságban kevés az irodalom iránt igazán érdeklődő olvasó” – summázta véleményét. Aztán meg arról szólt, hogy minden évben rendeznek irodalmi napokat, ahol valóságos seregszemle alakul ki... A két állítás közötti ellentmondás feloldása később történt meg – a művelődési házban.

AZ AMATŐRÖK KLUBJÁBAN

Meghívást kaptunk a ciechanówi, nem hivatásos alkotóktól egy kis beszélgetésre. A művelődési ház klubjába lépve örültünk annak, hogy nem alakítottak ki külön elnökségi asztalt, csupán egy kört, ahol bárki bárhol helyet foglalhatott.

A vendégeket illette volna az első szó, én mégis azt kértem, beszéljenek magukról. Az amatőr irodalmi klub 1972-ben alakult, költők, írók, népművészek, szobrászok részvételével. Többféle elképzelésük volt: életkorra alapozott érdeklődési köröket akartak kialakítani, azután olyat, amelyikben a nemzedékek együtt dolgoznak. Az utóbbi álláspont győzött. Gyakorlattá vált, hogy elmennek iskolákba tehetségkutató céllal. A teljes nyitottság egyik jellemző vonása a klubnak.

A ház igazgatónöje száz állandó és aktív tagról beszélt, de azt is megemlítette, hogy ennek a számnak a kétszerese is részt vesz olykor egy-egy foglalkozáson. A hónap egyik vasárnapján tizenhárom órákor jönnek össze (a találkozót a szesztilalom előtti időben meleg sörrel kezdték). Ezeken új műveket mutatnak be. S a legjobbaknak díjakat adnak. Ha valaki háromszor nyert, akkor kapott egy bronz kupát. Volt, aki sokszor nyert – és hazavihette. Havonta egyszer a vajdaság székhelyén kívül is találkoznak. Így jelezve, hogy szélesebb körben szeretnének hatást elérni. A hagyományokhoz úgy kapcsolódnak, hogy két nagy rendezvényüket húsvétkor és karácsonykor szervezik meg.

MLAWAI DIÁKOK KÖZÖTT

Természetes, hogy a gimnazisták érdeklődnek még nem ismert dolgok iránt. Természetes – mondom –, s közben az emberben mindig meglevő kíváncsiságra gondolok. Ez ült ki ugyanis a mlawai fiatalok arcára, amikor két ismeretlen magyar íróat bemutatott nekik a helyi művelődésügyi felügyelő. Azt persze nem lehetett mérni, hogy *Papp Árpád* szavai vagy az enyéim mennyire voltak fontosak a diákoknak, de az érdeklődésből arra következtettünk, hogy sikerült felkelteni a figyelmet, kíváncsiságot a Balaton és Somogy megye iránt. Fél óra elteltével ugyanis kérdeztek: van-e amatőr irodalom, milyen a magánkiadás lehetősége, nem érezzük-e a cenzor hiányát? Az meglepetést okozott, hogy nálunk nem kell cenzori engedély. Az egyik tanárnő a helyi amatőrklub xeroxkiadványát mutatta, ami húszoldalmi sem volt, de rajta volt az engedély jele. Bármi jelenik ugyanis ott meg – akár csak négyoldalas, fűzött valami –, nem kerülhető meg a vajdasági tanács épületében székelő cenzor.

A diákok magyar irodalmi különórája a könyvtárban volt. A helyiek figyelmességéből az asztalokra előkészítették *Szabó Magda* (Régimódi történet), *Munkácsi Miklós* (Fattyú), *Karinty Ferenc* (Budapesti tavasz), *Bárány Tamás* (Város, esti fényben), *Boldizsár Iván* (Halálaim) műveit lengyel fordításban.

Mi a helyi irodalmi kör kiadványát forgattuk érdeklődéssel. A *Mlawskie refleksje* válogat a tagok érdemes munkáiból. Ez tulajdonképpen egy füzetsorozat, amiben egyszerre talán tizenöt vers jelenhet meg.

A mlawai könyvtár alaposságát az magyarázta, hogy 1901-től erednek hagyományai. Hajdan a Népszövetség használta az épületet előadások, bálók rendezésére. A háború után természetesen újjá kellett építeni a könyvtárat, s akkor alakították a felnőtt- és a gyermekrészleget. Az utóbbiban – mondták – *Szabó Magda Alarcosbálja* a legolvasottabb, mert a lengyel televízióban bemutatott *Abigél*-sorozat után érthetően megnőtt az érdeklődés.

TALÁLKOZÁS A VAJDÁVAL

A vajdaságba érkezésünk első napján megtudtuk a ránk váró részletes programot, Lucyna Kuczynska-Reduch és Józef Kostrzewa még az órabeosztást is közölték. Csupán egy ponton volt bizonytalanság, hogy a vajda vagy a helyette fogad-e bennünket. Az adott napon végül is Jerzy Wierchowski, a vajda szakított időt arra, hogy a kulturális együttműködés lehetőségeiről beszéljünk. Nem hallgatta el, hogy mennyi gonddal kellett szembenéznünk. Tetszett az őszinte szókimondás. Meg az is, hogy az irodalmi, művészeti kapcsolatok konkrét, programszerű megvalósítását szorgalmazta. „Ismerem a magyaroknak azt a tulajdonságát – mondta –, hogy fellebognak, mint a szármaláng, és aztán az első nehézségnél clalszik a tűz. A közös munkához másfajta hozzáállás kell!”

Sok utazás, a vajdasággal való ismerkedés után búcsúest Plonsk közelében. A szálloda különtermében ajándékok, javaslatok és fogadkozások követik egymást. Kossuth szavai járnak eszemben a megajánlás és a kivételezés lelkesedésének különbözőségéről... S még az, vállaljuk, tehát közvetítenünk kell Ciechanów üzenetét!

Ismét Grassról

Gyakran halljuk, leírjuk: humanizmus. Így, a régi, latinos formában, így van szárnya a szónak, mint ahogy szép rokonának: a virtusnak. Egyébként lefordíthatatlan. Talán mert annyi minden van benne. Az is, hogy kötődés.

Ha ez igaz, márpedig – véleményem szerint – igaz, akkor nincs mit csodálkozni rajta, hogy ez a szó: humanizmus, egymaga a gondolatok lavináját indítja el, életünk elfelejtettnek hitt mozzanatai elvenednek föl, egymáshoz illeszkednek, súlyuk van és sebességük, bennünk vannak és mi bennük, kiderül, nincs elhanyagolható élmény, minden lényeges, már-már meghatározó. Mert nem pusztító, fojtogató hógörgetegről van szó, hanem az együttlátás, együttátélés képességéről, mely a lét teljességének a megértéséhez segíthet. Bizonyára lesznek, akik igazat adnak, ha azt mondom: a visszapergetett élet erőt, lehetőséget nyújt a továbbléléshez. Vagyis földéri környezetünkhöz fűződő kapcsolatunkat, előbb-utóbb eljuttat az önmagunkkal való szembenézésig, ezzel feladatot, programot is ad, adhat. Nemcsak saját magunknak, akár egy népnek is.

Az ifjúság idézése így lesz az az anteuszi erő, írói szemléletet meghatározó mindazok számára, akik szinte már tudatosan fogadták első élményeiket. Befogadták és megőrizték őket. Belőlük építkeztek, nábobként tékoztak, mégis velük és rajtuk emelkedtek egyre magasabbra. Számos nevet lehetne példának említeni *Dickens*től *T. Mann*ig, *Solobov*ig. Én a sorból a mai német irodalom világirodalmi rangú képviselőjét emelem ki: *Günter Grass*t.

„Mit mond a Keleti-tenger?” – hallottam egyszer Grass-t, amint saját versét mondta. Hangutánzó szavakkal adta meg a választ a kérdésre. Csapkodtak, bugyborékolnak, sírtak, sírtak, sírtak a hullámok. Hányan hallgatták *Mikes Kelemen* fülével? Hány arcot, szívet legyintett meg az elvesztett éden, a honvágy szomorúsága? Az „cseményre” odalihegők közül szinte senkit. Csak azokat, akik mélyen magukban hordják a tragédiákat és a megértést. Mert vigyázat, mindezt nem lehet sem nosztalgiával fölhívítani, sem sovén dühökkel befeketíteni. Grass minden sora ellentmond az ilyesféle próbálkozásnak. De vajon? – ismét a kérdező kételkedés, mely jól illik korunkhoz, az íróhoz, aki kijelenti: „Minden virág közül legjobban a világosszürke, egész évben nyíló szkepszis tetszik nekem. . .”, s egyik hősnék gúnyneve: Zweifel – kétlem – hányan ismerik igazából Grass sorait? Hiszen – véleményem szerint – máig legjellemzőbb, legmeghatározóbb regényének, *A hádogdó*knak sem volt hazánkban átütő sikere, pedig kiváló fordításban olvasható. Igaz, 1973-ban, tizennégy évvel az eredeti megjelenése után adták ki magyarul. Megkésétt, mondhatják – mondják is. Én nem értem, alapvető, tehát életünket egyenesben tartó kötődések, ha úgy tetszik: érzelmek, miként „késhetnek meg”.

Az irodalom akkori „fenegyereke” – rég szétfoszlottak a külsőségek, maradt a lényeg – éppen ezzel a személyességgel vált rokonszenvesse, erre a kötődésre építi motívumait, jelképrendszerét, ez támogatja művészi kvalitásait: a különleges képzeletet és a megragadó, plasztikus ábrázolást segítő, rendkívüli nyelvi erőt. S mindennek az alapja – nem kételkedve, nem kérdőjellel írom le – a humanizmus.

Engem is ez ragadott meg Grassban, s első lengyelországi utam ezért vezetett az író szülővárosába, történeteinek színterére, Gdanskba. Többféle meglepetésben volt részem. Az egyiket maga a város okozta; az új-jáépítés nagyszerűsége, az eredetihez való hűség, s műemlékvédelem hozzáértő megvalósítása. Ezért éreztem nem *csak* tornyoknak a tornyokat, ezért görnyedt századok borzalma, derűje a boltívekben, hajlatokban. Talán a mai ember kezének többlete volt bennük.

A másik élmény áramütésként járt végig. A dobok. A hádogdobok. „*A mama minden hét csütörtökjén vásárolt be a városban. Legtöbbször magával vitt. Mindig magával vitt, ha ismét meg kellett menni a Szénapiacnál az Arzenál bazárban Sigismund Markusnál az új dobot. Abban az időben – héttől tízéves koromig – két hét alatt tönkretettem egy dobot.*” (A hádogdob.) Ugyanettől a helytől pár méterre egy játékküzet, kirakata tele bádogdobbal. Higgyünk a jelképeknek! Mert minden megvolt a valóságban. Soha nem gondoltam volna, hogy egy zseniális író ennyire, ahogy mondják: egy az egyben – ragaszkodik képzeletének ugródeszkáihoz. Az utcák, a terek, a templomok: a Szent Katalin, Szent János, Szent Brigitta... a Kandur utca, a Vasmacsakovács utca, a Raktársziget „... a parkok friss májusi zöldjéből emelkedik ki a város téglavörös látképe...” (Hundejahre – Kutyaévek). Maga Grass vezet kézen fogva: itt a Lengyel Posta, itt a saspei temető, melynek falánál a nációk 1939 szeptemberében agyonlőtték a Lengyel Posta harminckilenc védőjét, köztük Jan Bronskit, a léha, kártyás, gyáva és hős Jant. Most is repülőgépek brummognak a temető mögött, megvan a Pestalozzi utca, a sörgyár a vasúti vágány mellett. „*Ha keleti szél fordítja meg a sörgyár kéményén a kakast, és a fekete jüst a gesztenyefák, a sörgyári tó, a jégverem és az Indiánfalu fölött a repülőter felé kering, savanyúan lecsapódott: megerjedt élesztő áporodottan a rézüstökből...*” (Kutyaévek). A vasúti vágányon túl a Jézus Szíve templom („Vasárnap tengerészeknek lelkiagyakorlat” – hirdeti a felírás), itt ült bele Oszkár, a „törpelábú dög” Mária ölébe, miután a „robbantó banda” lefűrészelte a szoborról a Kisjézust. De folytathatnánk az újrafelfedezést a város környékén, Sopotban, a kasub vidéken (Grass mindig utal kasub és lengyel őseire, kifejezve mindegyik nép iránti rokonszenvét), hol kasub népművészeti múzeum is van, az olivai erdőkben, a szomszédos krumpli-földeken. Úgy is mondhatnánk: minden leírásnak forrás-, sőt jelképi értéke van. Az író alakjainak is.

A legismertebb – *figurát* nem lehet írni, mert annyira démoni, hogy túlnő a szón, a „hős” megjelölés, pedig nem jön tollhegyre – Oszkár. Sokan elemezték, rávilágítottak szerepére. Az alulnézetből vizsgálta, emberellenessé vált német történelem torz és korcs hajtása, a jó ellentéte. A háború befejezésekor kezd nőni, de – újra a jelkép: kicsi maradt még az ember, nem okult eléggé – növekedése abbamarad. Ugyanakkor ő az írói szándék legmarkánsabb megtestesítője, továbbadó rezonőr, eszköz is egy-

ben, hiszen – bármilyen furcsa – ő a szülőföldről a kapocs. Ez az egyetlen rokonszenves vonása. Mert ebben érzelmileg azonosul megalkotójával, Grass-szal. A legszebb példa erre az a pillanat, amikor örökre elhagyja Danzigot, és „mozgékonyosságát még megőrző” szemével búcsút int a városnak. Torokszoritó.

Günter Grass művészi szemhatára egyre tágul, de az erőt adó alap, a lélek pihentetője, hova akár csak egy utalással mindig vissza-visszatér: az ifjúság, a szülőföld, a szülőváros. Míg a *Bádogdobban* (Blechtrommel, 1958) és a hatalmas lírai körképben, a *Kutyaévekben* (Hundejahre, 1963) a második világháború, illetve annak emléke foglalja el a központi helyet, az 1969-ben írt *örtlich betäubt* (Helyi érzéstelenítés) továbblép időben, eseményben, a diákmozgalmakkal, azok leszerelésével foglalkozik. A főhős, a nyugat-berlini tanár, Eberhard Starusch azonban ugyanaz a személy, aki tizenhét évesen Störtebeker néven a danzigi fiatalok banda vezére volt.

Grass ekkor már kialakult művészi elgondolással tágítja műveinek körét. Az *Aus dem Tagebuch einer Schnecke*, 1972. (Egy csiga naplójából) című regényében, melyben a történetet gyermekeinek mondja el, részben még az ismert szülőföld a színtér (a danzigi zsidóság sorsát ismerteti a náci időkben és egy rejtőzködő tanár élményeit), ugyanakkor kiállás ez a könyv a haladó német politikai eszmék, a szociáldemokrata párt, személy szerint *Willy Brandt* mellett. A régi anarchista lázongás helyébe a józan, de már nemcsak a német népet érintő politikai törekvések melletti érvelés lép, azaz a rezignált felismeréssel, hogy a csiga a haladás.

A *lepényhal* (Der Butt, 1977) ismét térben és időben kiszélesedő, gondolataival korunk lényeges társadalmi kérdéseit fölvető hatalmas epika, egy groteszk madáchi alkotás. Itt nincs mód foglalkozni vele, csak annyit, nem a női emancipáció gondolata az elsődleges a műben, hanem az a meggyőződés, mely a legkülönbözőbb módon kap hangot, hogy az apró, embert szolgáló cselekedetek – a burgonya elterjesztése például – mindig több hasznot hajtottak világunknak, mint az erőszakos „történelemcsinálók”. Saját nyilatkozata szerint politikai tapasztalatai nélkül nem jött volna létre a regény, de: „... írói tapasztalatok nélkül sem, amelyeket a politikai tapasztalatok mellett gyűjtöttem.”

Teljes a kép. Nem „körvonalak” és nem „kibontakozók”. Készen áll a mű. A tudatos írói mű. Sok-sok ezer oldal, de egyetlen öncélú sor nincs benne. Rettenetes távlatot fest számunkra, de az elborzasztó kép is minket szolgál, téged, engem, mindnyájunkat. Hogy talán még vissza lehet fogni a halál lovait. „Az idő, akárcsak a többi nyersanyag – eltűnődik” – írja az 1980-ban kiadott *Kopfgeburten oder Die Deutschen sterben aus* (Agyszülemények, avagy kihálnak a németek) című regényében, melyhez egy távol-keleti utazás adta az indítékot. Persze jól tudja, nem így van. Még egy olyan korban sincs így, ahol az „önmegvalósítás” lett a divatszó, ám csupa önpusztítót látunk magunk körül, s az imádság csak egy helyen módosul: „Mindennapi benzinünket add meg nekünk ma...” Az éhség, a túlnépesedés általános gondja közt éppen Kínában teszi föl fricskaként a kérdést: vajon elbírna-e a világ egymilliárd németet? (S folytathatnánk: angolt, magyart, csehet stb.)

A legutolsó regény: *Die Rättin*, 1986 (A patkány – nőnemben) a lezá-

rás. Az emberiség, a világ lezárása többszörösen előidézett atomkatasztrófával. Mint a haláltáncban, ismét megjelennek a régi ismerősök, regényhősök, maga Oszkár is, hatvanévesen, újra az emlékek, melyek nélkül nem lehet élni, úgy látszik: alkotni sem, s melyeket oly nehéz hátrahagyni. Ha lesz kinek. Grass elbűvölő stílusa, áradó, sodró költőisége, művészi és gondolati ereje a megmaradás, nem a túl-, hanem az okos továbbélés reményét tartja meg az olvasóban. Ő, az idén hatvanéves író, a humanista, megtette a magáét. A többi rajtunk múlik.

KOVÁCS GYÖZÖ

Metamorphosis Transsylvaniae

A cím így általános. *Apor Pétertől* kezdve kétszáz esztendőn át, újra és újra napirendre került Erdély változása. Mindig más-más szellemi-gondolati töltéssel. Változott a nézőpont is, s főként az aktualitások sora, amiért leírták ezt: *Metamorphosis Transsylvaniae*. Általánosságban az elmondható – s jelen írásunkra is vonatkozik –, hogy mindig korszakhatárt jelelt. Akár Erdély életét írták le, akár útirajzot készítettek. Akarták-e vagy sem, mindig megragadták a specifikumot, azt, ami erdélyi. A történelmi-társadalmi és politikai mozgásirányok ezt szinte parancsolóan előírták.

Jelen sorok írója mindig érdeklődéssel fordult Erdély felé; már csak azért is, mivel mindkét szülői ágon – ha nem is a szó szoros értelmében vett Erdélyről beszélhetett – e tájhoz kötődött. Partiumbélick a szülők: Érmihályfalva (az apa jogán) és Nagyszalonta (a másik ágon) e földrajzi meghatározó pontok.

Amint gyerekkorában is észrevette, az a bizonyos transzilvánizmus tartalomban és földrajzi megfogalmazásban is változott. Valami *öntudatot*, valamit, ami a magyarországitól megkülönböztette – hordozott magában. Ma már jól tudom, inkább a Királyhágón innen- és túli nézőpont közötti különbséget jelentette, jelenthette; akkor, amikor e fogalom és ideológia – transzilvánizmus – valamiféle bezárkózást s ugyanakkor valamiféle, igen sajátos, világra tárulkozást jelzett és jelentett.

A hetvenes és nyolcvanas évek Erdélye a Román Szocialista Köztársaság része, egészen új vonásokkal fogadott. S én éppen e másultságra, a gondolatiság változásaira voltam kíváncsi, a szó igen jó értelmezésében. Mert a társadalmi szerkezeti változások, az életmód radikális át- és megváltozása, az urbanizáció, a nagyfokú iparosodás stb. – mindez nem csak Románia, Erdély sajátja. A szokások – bizonyos értelemben – a „felgyorsult idő” tempójának arányában univerzálódtak. Ezt – némi túlzással – Európa, vagy Közép-Kelet-Európa bármely országában megtalálhatjuk. De engem az érdekelt, s erre végeredményben választ is kaptam a többszöri ottlétem alatt, hogy miként gondolkoznak Erdélyben az életről, a társadalmi

haladásról, miként ötvöződik a múlt hagyománya a mai szocialista életmód követelményeivel. Mert mégiscsak arról van szó, hogy Erdély sajátos régiója Közép-Kellet-Európának, Románia negyven megyéjéből tizenhatot itt találunk; s a forgószelek kavargásai után miként sikerült, sikerült-e társadalmi egységbe kovácsolódnia e tájnak?

A történelmet, kiváltképp 1920 óta, jól ismerjük. Erre kár szót vesztegetni; e tudati szférában – kölcsönösen – sok sértettség halmozódott fel.

Amikor Marosvásárhelyen a Rózsák terén megálltam, s aztán ismerkedtem a várossal, nekem a városi körengetegből a jellegzetest, a gyökereket kellett kihámoznom. Az egységben és szétszórtságban az összetartozót kellett megtalálnom, a nemes gondolatokat valóban szép nyelvi beszédben való kifejezésben, a múlt és a jelen ölekezését, az átszűrődéseket kellett jól is helyesen kihallanom. Nemcsak Marosvásárhely egyedülállóan szép városközpontjában, de a Székelykő alatti csendes Torockón, vagy a mármár kisvárosra emlékeztető Székelykeresztúr városközpontjában éppúgy, mint sárdagasztó mellékutcaiban. A hagyományban mi az élő? Ez izgatott, s ezt fürkészem máig. Mi az, ami Sztánát (ha alatta, a sikongó sínpárokon elrobog a vonat), ami Segesvárt és Fehéregyházát (ha surranó autók süvitenek el az egykori csatatér mellett) élővé tesz?

Bizonyos – pozitív – választ, eligazítást nyújtanak a már híressé vált egyszemélyes szellemi alkotó műhelyek; *Szabó T. Attilác, Balogh Edgáré*, a múlt és jelen sugárzásában *Sütő András* drámáiban.

Mi a közös bennük és alkotásaikban? Ha velük beszél az ember, ha műveiket faggatja?

Az egyetemes, nemes emberi eszmény. Egy hitvallás, mely akár a szoba négy fala között, akár a patinás városközpontokban, akár szelíd tájokon fogalmazódik meg. Ott, a tájban élve, létezve – nem olyan elvontak e gondolatok: sőt nagyonis világra nyitottak. A szűkebb pátriát éppúgy magukba foglalják, mint a tágabb, európai horizontot.

A lényeg, s számomra, bárhol fordultam is meg Erdélyben ez volt: kialakítani önmagukban, s társadalmasítani egy nemesebb embereszményt.

Miközben elnéztem a távolban a várost félig körbefogó Maros szűkecségét, marosvásárhelyi barátom csendesen fogalmazott: „A lényeg a TESTVÉR szón van, csak a gyűlölködés vaksága ezt nem veszi észre. Viszont erre mindenki »rámehet«, mi is. Én személy szerint egycsitem magamban a három együttélő nemzetiség jó tulajdonságait... ötvözet vagyok, és ez így jó, tiszta faj nincs. Az emberiség végül is egy emberként fog és kell viselkedjen a távoliövbőben, ha például egy katasztrófa éri. Tehát szerintem lényeg az EMBER.

Most már összeállt itt két nagybetűs kitétel: más nincs is. Optimista vagyok, mert félelmemben, hogy eltűnik az emberiség, nem vagyok egyedül...”

Számomra megdöbbenő hitvallás volt ez. És én hiába mormoltam magamban *Goethe* – általam már oly sokszor olvasott – szavait: „*veheti észre* – mondotta Eckermann-nak –, *hogy a kultúra alsó fokán a legerősebb és legbevesebb* (ti. »az a nemzeti gyűlölködés« – K. Gy.). *Van azonban egy fok, ahol teljesen megszűnik és ahol az ember úgyszólván nemzetek fölött áll, és a szomszéd nép javát és baját ugyanúgy átérzi, mintba a saját népéé lenne...*” – mondom (illetve írom), hiába vágott mindez a tu-

datomba az erdélyi tájban – közben vonaton elindultunk Marosvásárhelyről Székelykeresztúrra, a fehéregyházi csatatér mellett (ahol Petőfi eltűnt), át Segesváron – barátom vallomása, erdélyi volt, mai és hiteles. Amit – és ahogyan – megfogalmazott, nem könyvélmény, nem definíció volt, hanem XX. századunk romániai-erdélyi valósága, egy sajátos – múltat-jelentjövőt regisztráló – tudatvilág csodálatos vallomása.

A változások (akár Vargyason, akár Kolozsvárott, akár Szalontán) értelme az: a múlt gyötrelmeit felejteni és felejtetni akarni, hisz egy új világ tárult elbénk, melynek megvannak a napi gondjai, s nagy kérdései, melyekre ott, Erdélyben (is) naponta kell választ adni – közösen. A modern világ káros hatásainak közösen kell ellenszegülni. Sikerül-e? Ott ég a gyöttrő gondolat bennük, egyedien és kollektíven: mit és hogyan hagynak hátra örökül a következő nemzedéknek. És itt és ebben kiváltképpen érztem az erdélyi öntudatot. *Nem* különtudatot: a kötelezettség tudatát: kötelezettségét, mely táplálkozott (s nem is érdemtelenül) a múltból, munkál a jelenben, s különösen nagy elkötelezettséget érez a jövő iránt. A gyermekekért.

Ami még nagyon megragadott: a már említett szép, tiszta beszéd. Nemcsak a leírt szavakban, az élőbeszédben. Szinte megdöbbenő a mi számunkra, hogyan lehet ilyen szépen és tisztán beszélni?! Oly színesen, oly képesen, a képi alkotás oly magas szintjén – a mindennapi beszélgetésben, utcán, boltban, piacon, bárhol. Nem elég az a magyarázat: a hagyományokból élnek. Vigyáznak a beszédre, a szavakra, mint a régészeti leletekre, a félévezredes kályhacsempékre. De nem hívalkodnak ezekkel. Csupán azt fejezik ki, szinte szuggerálják: „Ezek vagyunk. Ilyenek vagyunk. Ezért vagyunk”. Ezt megérezni minden mozdulatukban, minden moccanásukban. A hétköznapjaikban. Mert valamit megtanultak: a görögtüzes ünnepek, „csinált” diadalkapuk – elmúlnak, szerteszállnak, elfonnyadnak. Soha nem beszélnek közmondásokban, valamiféle „eredetieskedő” bölcsességgel. Kikapadhatatlan tiszta forrást érez az ember, ha őket hallgatja. Miként tiszta és szép a táj (amelyet *Kazinczy* leírt, *Orbán Balázs* monografikusan feldolgozott). Igaza van *Beke Györgynek*, amikor így fogalmazta meg egyik legutóbbi kötetének címét: „Itt egymásra találunk az emberek”. Egyszerű, hétköznapi mondat, miként ama táj embereinek élete (a bihariak), akikről szól.

Néhány erdélyi út, megannyi beszélgetés – s máris érthető lett számomra, miért olyan találóak írásaik, az írások (könyvek, cikkek) címei. Az élet nyújtja a megoldásokat – és ők élnek ezzel. Óvatosak, de nem félnek az élettől. Kemények, de nem nyersegek. Igazodnak a világ dolgaihoz. A hazaiakhoz, s a világiéihez. Kemény leckét tanultak és nagy örökséget hordoznak. Hú sáfárok akarnak lenni és maradni. A Maros mellett, meg a Küllő(k) táján ezt tanultam meg tőlük. Nem szőgyelltem tanulni. Van mit tanulni tőlük.

Bácskai szép napok

ANYANYELV

Visz az autóbusz Szegedről a Bácskába, Kanizsára. Elöttem két gyászruhás asszony ül. Magyarországon jártak, temetésről mennek haza. Beszélgetnek.

– Tudja, úgy elfásult a lábam... – szólal meg az öregebbik, és megnyomkodja a térdét.

Meghökkenek. Ismerem a szó jelentését, de a használatban régen találkoztam vele. Fölidézem rokon értelmű megfelelőit: elzsibbad, megmacskásodik, szódavíz ment a lábába... Kóstolgom a szavak ízét. Mindegyik kifejezés más nyelvi réteget idéz föl. A legszürkébb a köznyelvi „elzsibbad”. Képszerűen eleven s a nyújtózkodó, nehezen mozduló állapot képét jeleníti meg a „megmacskásodik”. Szellemes, jókedvű fiatalok találánya lehet a „szódavíz ment a lábába”. S ennek az idős bácskai asszonynak a beszédében még természetes formában él a népszerű kifejezés: „elfásul”.

A szó nemcsak fogalmat jelöl, nemcsak megnevez. A hovatartozást is kifejezi.

A kanizsai autóbuszon egyetlen szó elárulta, hogy ez az idős bácskai asszony még az anyanyelv szintjén ismeri és használja a nyelvet.

KANIZSA, HUSZONKILENCDSZER

1952-ben rendezték meg Kanizsán az első írói tábort, az idén a huszonkilencediket.

Kanizsa mintegy tizenkétezer lakosú bácskai kisváros a Tisza jobb partján. Gyógyfürdője régtől ismert, korszerű gyógyszállója nemrég nyílt meg. A kisvárosban kerámiagyár működik. Rövidesen a majolikagyár is megkezdte a termelést.

Az idei írótalálkozó minden korábbinál népesebb. A vajdasági magyar írók mellett itt vannak a Vajdaság többi nemzetiségét és a köztársaságokat képviselő írók is, s a külföldről, Csehszlovákiából, Kelet-Németországból, Magyarországról, Szovjetunióból, Kínából, Franciaországból érkezett kollégákkal valóságos nemzetközi írótalálkozóvá kerekedett a tábor.

A találkozón körülbelül hetven író vett részt.

Dél előtt szakmai tanácskozások, viták, gyűlések, fogadások zajlanak, délután és este kirajzanak az írók a szomszédos falvakba, üzemekbe, hogy az olvasókkal találkozzanak.

NEVEK

Nagykanizsa: csaknem ötvenezer lakosú város Magyarországon, Zala megyében, a Dunántúlon.

A Tisza jobb partján, a töröktől hamarabb felszabadult területen fekvő

helység korábbi neve: Magyararkanizsa, illetve Okanizsa (a templom mellett álló, lefejezett Nepomuki Szent János szobor talapzatán ez a felirat olvasható: „Az okanizsai ájtatos híveknek adakozásából 1866”), illetve Stara Kanjiža. Ma egyszerűen Kanizsának, illetve szerbül Kanjižának mondják.

A Tisza bal partján fekvő, a hódoltságot hosszabb ideig nyögő bánáti település neve Törökkanizsa, illetve Nova Kanjiža.

A helységnevekben, a földrajzi nevek változásában benne van a történelem.

SZEMBESÍTÉS

Aligha gondoltam valaha, hogy lesz idő, amikor Törökkanizsa főutcáján *Szabó Frigyes*nek, a József Attila könyvtár vezetőjének a gépkocsijában fogom a népdalt énekelni:

*Hej balászok, balászok,
Merre m én a bajótok?
Törökkanizsa felé,
Viszi a víz lefelé...*

MIRE JÓ AZ ÍRÓTALÁLKOZÓ?

Mielőtt Magyarországról Kanizsára érkeztem, a korábbi találkozások alkalmával már tizenegy vajdasági magyar író megismertem. Közülük hatan Kanizsán is ott voltak. Az ötnapos találkozó alkalmával további, mintegy tizen-nyolc-húsz vajdasági magyar íróval kötöttem szorosabb kapcsolatot. Olyanokkal, akiknek nevét, írásait ismertem, de személyesen még nem találkoztunk. 1981 ősze óta arcvonásaikat is oda tudom fényképezni nevük mellé, ha majd egy írás alatt vagy egy könyv címlapján olvasni fogom.

MARADÉK

Az egyik esti poharazgatás közben mesélem *Tolnai Ottónak*:

– Néhány éve egy remek írást olvastam az *Új Symposion*ban. Nem emlékszem a szerző nevére, annál jobban az írás hangulatára. Azért is megfogta a figyelmemet, mert teljesen elűtött a folyóirat avantgarde szellemű közlésétől. Nyers, reális szociográfiai látélet volt egy szerémségi magyar faluról. A falu neve meg az írás címe ugyanaz volt: *Maradék*. Meg kellett jegyezni, mert ebben az esetben igazolódott a latin szólás: *Nomen est omen*. A név – megjelöl.

Tolnai Ottó a vállamra teszi a kezét:

– Nem ismered a szerzőjét? Itt ül a szomszéd asztalnál. *Dudás Károlynak* hívják.

Kemény nézésű, fekete hajú, kunarcú fiatalember nyújtja a kezét.

Ma már azt is tudom, hogy a fiatal, tehetséges írónak két kitűnő prózai kötete jelent meg. A *Szakadó* novellákat, a *Jártatás* riportokat tartalmaz. Az utóbbiban a *Maradék* című írás is olvasható.

KIEGÉSZÍTŐ MŰSOROK

A tábor szervezői jól tudták, hogy hetven író nem lehet egy hétig a tanácskozásszettek mellett tartani. Ezért a szakmai tanácskozásokat, a vajdasági írók egyesülete elnökségi ülését, a vajdasági irodalmak fejlődéséről rendezett

vítát, az új vajdasági irodalmi lap elindításáról hirdetett beszélgetést, a Fórum Könyvkiadó mellett működő alkotók gyűlését hasznos és élvezetes kiegészítő műsorokkal kapcsolták össze.

Az író tábor keretében nyílt meg a zombori születésű festőművész, *Húsvéth Lajos* (1894–1956) emlékkiállítására: a nagy képek vázlatai is megéreztetik a bácskai népélet színeire, az alföldi fényekre, a tanyák hangulatára érzékeny festő sajátos világát. A gyógyfürdő szállójának különtermében négy kanizsai festő, *Dobó Tibamér*, *Bicskei Zoltán*, *Nagy József* és *Csikós Tibor* kiállítását Tólnai Ottó nyitotta meg: mind a négyen Kanizsán élnek, fiatal, kísérletező, utkereső művészek, talán egy sajátos „kanizsai művésztelep” első bemutatkozása, egy „kanizsai festőiskola” elindulása volt a kiállítás.

A kanizsai tábor ideje alatt négy olvasó-író találkán vettem részt. Kispiacon tíz felnőtt és öt gyerek jött össze. Kevesebben voltak, mint a találkozó után rendezett paprikácsos-éjszakán. Martonoson az egész általános iskola várt bennünket a tornateremben. A gyerekek szép műsort adtak, de az iskolai könyvtár helyett csak néhány, zöld posztóval letakart, poros és elnyűtt könyvet tudott a könyvtáros mutatni. A kanizsai kerámiagyár beépült már a városka életébe: az üzemben elmondták, hogy a gyerekek városi aszfaltrajz-versenyén motívumként gyakran szerepelt a gyár képe. Én arról beszéltem a találkozáson, hogy jó volna, ha a gyerekrajzok is megjelenének egyszer a gyárban készített csempelapokon. Vagyis: ha a művészet is beépülne a gyár és a gyáriak életébe, munkájába. De a kanizsai kerámiagyárnak még saját üzemi könyvtára sincs. A negyedik író-olvasó találkozó a kanizsai tábor záróünnepsége volt. A műsort a szabadkai rádió hangszalagra rögzítette.

TEVÉTORONY ÉS TISZA-GÁT

A záróünnepség műsorában a külföldi vendégek között *Nagyváros születik* című könyvem egyik részletét olvastam föl. A könyv a *Magyarország felfedezése* sorozatban jelent meg, szociográfia, azaz társadalomrajz. Egy dunántúli város mai életének tükrében az urbanizáció kérdéseit faggatja. Hiába tudom, hogy a városiasodás világjelenség, s hullámai a tizenkétezer lakosú Kanizsát is elértek már, aggódtam, vajon mit tud mondani egy Pécsről szóló írás, a könyv egyetlen részlete a vajdasági Kanizsán, az itteni embereknek.

A másnapi közös búcsúéjszakán *Bálint Rudolf*, a községi képviselőtestület elnöke mellé kerülök.

– Érdekes volt tegnap este a műsort hallgatni – mondja Bálint Rudolf. – Amikor te olvastál föl, a feleségem hozzám hajol, és azt mondja: Tudom, hogy mire gondolsz... Abban a részletben ugye arról volt szó, hogy amikor épült a pécsi tévétorony, és a meglazult lépcsőfokok lezuhantak, az emberek kételkedni kezdtek: sose fog elkészülni... nem lesz ember, aki föl mer menni rá... Hát nálunk még nem épül tévétorony, de épül az új Tisza-gát. A dózerokkal meg kellett mozgatni a földet, s a tereprendezés, a partépítés sok szóbeszédre adott alkalmat. Mi lesz, ha megint jön az árvíz? – kérdezik az emberek... Az előadás után ránéztem a feleségemre: Igazad volt, nekem is ez jutott eszembe...

A Dunántúl és a Vajdaság két külön világ. Pécs és Kanizsa messze csik egymástól. De van, ami az irodalmat és az embereket az országhatárokon át összeköti...

ZENTA

Vendégnek lenni a kanizsai írótalálkozón: kellemes és kitüntető meghívás. Külföldi vendégnek lenni: kétszeresen az.

Gion Nándor, a Vajdasági Íróegyesület elnökségének tagja, a kitűnő prózaíró, az írótábor egyik szervezője már az első nap megkérdezte:

- Van-e valami kívánságod? Kivel szeretnél találkozni? Hová vigyünk el?
- Talán Zentára... - válaszoltam.

Zentán él *Varga Zoltán* író. Még évekkkel ezelőtt a *Hidban* olvastam egyik remek, középkori tárgyú, parabolisztikus elbeszélését, akkor jegyeztem meg a nevét. Varga Zoltán a betegség születése óta nem engedi a házból kimozdulni, tolöszkéhez köti. Idős édesanyja gondozza. A tollat bal kezének két ujjja közé fogja, úgy ír. A beteg, béna test nagy szellemet - *Ady* szavával - „lám-pás szép fejet” hordoz. *Kodolányi János* jut eszembe, a nagyszerű prózaíró, akit a testén elhatalmasodó idegsorvadás sem tudott megakadályozni az írói munkában. Varga Zoltán élete és művészete is arra példa, hogy a szellem ereje le tudja győzni a test esendőségét. *Kodolányiról* könyvet írtam. Most itt ülök Varga Zoltán szobájában. Hamar megtaláljuk a közös szót.

Varga Zoltán nevét természetesen jól ismerik a Vajdaságban, írásait közlik a folyóiratok, könyveit megjelenteti a Fórum Kiadó. Varga Zoltán azonban nem vehet részt a tanácskozásokon, nem lehet vendége a kanizsai írótalálkozónak.

Amikor délután elindultunk Szabó Frigyes könyvtárvezetővel Zentára, több kollégának mondtam, hogy kihez megyünk. Az autó két hátsó ülése mégis üres maradt.

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat. Megjelenik havonta. Szabadkán szerkesztik, ott is adják ki. A lap immár tízéves múltat tekint vissza. A vállalkozás lelke, fő mozgatója, szervezője *Urbán János* író. Az Üzenet évente pályadíjat oszt. *Életjel-miniatűrök* címmel - több mint harminc füzetből álló - sorozatot ad ki. A nagyobb terjedelmű *Életjel Könyvek* száma is elérte a tizenhatot.

Az Újvidéken szerkesztett, nagymúltú *Hidat* sokan ismerik, olvassák. Az újvidéki Fórum Könyvkiadó tevékenysége okkal népszerű. De ki tud a tizenegyedik évfolyamába lépő, Szabadkán megjelenő, magyar nyelvű Üzenetről?

A folyóirat címe szójátékra csábít. „Üzenet”-e, aminek csak feladója, küldője, kibocsátója van, de nincs, aki várná, befogadná, meghallaná?

FESTŐK, KÉPEK, KERETEK

Szeptemberben Szabadka nem az irodalmi, hanem a látványosabb, a képzőművészeti arcát fordítja a vendég, a látogató felé.

A képzőművészeti találkozó szalonjában, ebben a szép, szecessziós, *Lechner Odön* stílusában (talán valamelyik tanítványa által) tervezett épületben a fiatal skopjei festő, *Trajce Dimcevski* képei láthatók. A szalon mellett, a találkozó felújított elárúsító galériájában, a STIL-ben, a szabadkai művészek alkotásaiból vásárolni is lehet.

A város központjában, egy kis üzlethelyiségben, a Francer Galériában az idős mester, a Párizst megjárt *Milan Konjovic* tíz új festményéből nyílik kiál-

lítás. A beszéd már elhangzott, amikor a galériába lépünk. A vernisszást itt is, akár Párizsban, fogadással kötik egybe. A mércgerős bácskai körtepálínká-
ból még a késve érkezőknek is jut. Megismerkedem a galéria tulajdonosával,
aki egyszemélyben híres képkeretező. Minden festménynek más, így mondja:
a kép egyéniségének megfelelő keretet készít.

Szabadka, valóban, a képzőművészetek városa. Itt még a képkeretezést is
művészi színvonalon művelik.

MI TESZ JÖT EGY VÁROSNAK?

Zenta lázként felszökő városiasodását annak köszönhetta, hogy 1896-ban egy
tiszai átkelési hadgyakorlat alkalmával a felséges Ferenc József császár és kí-
rály a városba látogatott. Zenta akkor kapott villanyvilágítást, aszfaltozták
az utcákat, s megépült a betonozott rakpart.

A monarchia uralkodói nem látogatnak már a Vajdaságba.

Aki jó pár éve járt Újvidéken, alig ismer a városra. A szűk utcák helyén
tágas körutak és sugárutak nyíltak. Eltűntek a zörgő villamosok. Megépült az
új szerb színház és opera. Tatarozták a szállodákat. Új épületbe költözött a
tudományegyetem...

1980-ban Újvidéken rendezték meg az asztalitenisz-világbajnokságot.

TANYASZÍNHÁZ

Az együttes az újvidéki magyar színház tagjaiból és a vállalkozó kedvű aka-
démistákból alakult. Ahogy neve is mondja: a bácskai apró településekre, fal-
vakba, tanyákra viszik el a művészi szót. Weöres Sándor *Holdbéli csónakosa*
huszonhárom vidéki előadás után beköltözött az újvidéki színház falai közé.
A falusi előadásokon a parasztudvaron álló nyárfa és szénaboglya is a darab
„szereplője” volt. A nyílt színi játékot most a zárt környezethez kell alakítani.

Az újvidékiek vállalkozása a korábbi budapesti bemutató, a győri opera-
változat és a pécsi színház előadása mellett is megállja a helyét. A színészek
igazi népi, vásári komédiát játszanak. A nyers színek jól váltakoznak a lírai
hangulatokkal. Amikor már-már harsánnyá válna a játék, átcsap lágy idillbe.
Amikor a bántó szentimentalizmus előnténé a színpadot, a vaskos hang vissza-
ránt a valóságba.

Az előadás után *Hernyák György* rendezővel és a kitűnő *Vitéz Lászlóval*,
Soltis Lajossal beszélgetünk. Mondják, Magyarországra is szívesen elhoznák a
Toldbéli csónakost. Ha valahol, leginkább Szentendrén, a városka főterén, a
nyári szabadtéri játékokon volna otthon.

HUNGAROLÓGIAI INTÉZET

Az újvidéki tudományegyetem új épületének egyik hűvös, emeleti szobájában
üljük körül az asztalt. A házigazda *Bori Imre* professzor. Az intézmény, ahol
vagyunk, pontos neve: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatá-
sok Intézete. Se szeri, se száma a különféle kiadványoknak, könyveknek, fü-
zeteknek, amelyek az intézet munkatársaitól, az intézet kutatási tervének ré-
szeként, az intézet gondozásában jelennek meg. Írói bibliográfiák (pl. Sinkó

Ervin a horvát irodalomban), irodalomtudományi dolgozatok (pl. Danyi Magdolna disszertációja Czöbel Minkáról), a Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, Tanulmányok címmel egy másik kiadványsorozat, nyelvészeti füzetek (pl. a Vajdaság helységeinek földrajzi nevei), sorozaton kívül megjelenő könyvek... Mennyi szellemi erőfeszítés és eredmény, a kutatói elhivatottság bizonyítékai! Eltűnődöm. Vajon bekerülnek-e az anyanyelvi kultúra vérkeringésébe? Vajon ösztönző, gazdagító, alkalmankint vitára sarkalló forrásaik lesznek-e a magyar nyelvű tudományos életnek?

Hogy könnyítsek lelkemen, elfogadom és elhozom Bori Imre ajándékát: egy jókora könyvesomagot – súlya legalább öt üveg vinjakkal fölér – az intézet elmúlt évi kiadványaiból.

Λ TELEP

Egykor ez volt a város „érdes része”: a földszintes házakat magyarok lakták, gyári munkások, városi nincstelének, szegények. Aki tehetett, azóta lakótelepi házba költözött, s itthagyta a telepet. A környék lakossága az elmúlt évtizedekben jórészt kicserélődött. De itt maradt a negyven éve épített egyemeletes épület, az újvidéki Petöfi Sándor Művelődési Egyesület.

Amíg *Fülöp Gábor* költő, az újvidéki rádió dramaturgja az egyesület mellett működő tanács tagjaival tárgyal, én egy másik szobában, a ház életével, az egyesület munkájával ismerkedem. Az egyesület a zágrábi Ady Kör testvérintézménye, de programja annál változatosabb, gazdagabb. A házban könyvtár, énekkar, zenekar, három táncsoport működik. Rendszeresen tartanak író-olvasó találkákat. Az egyesület többször szerepelt Magyarországon.

Lassan besötétedik. A homály körülöleli a házat. A kivilágított ablakok az utcára szórják a fényt. Az emeletes épület szigetként áll a telepre boruló éjszakában.

EGYPERCES NOVELLA

Két apróhirdetés a Magyar Szóban, melyet a véletlen, a legjobb rendező tördelt egymás alá:

„Férjem, Devecseri János szeptember 16-án elhagyott, tetteiért és adósságaiért felelősséget nem vállalok. Devecseriné, Temerin.”

„Adán egy elkóborolt kan német juhászkutyát gazdája átveheti a Duro Dakovic u. 50. szám alatt.”

Báthorytól máig

Litvánia magyar szemmel

Volt a XVI. században történelmünknek egy olyan pillanata, amikor litvánok és magyarok igen közel álltak egymáshoz, hiszen Steponas Batoris, vagy magyarosan Báthory István személyében magyar volt a litván-lengyel közös állam, a commonwealth uralkodója, s nem kisebb tett fűződik a nevéhez, mint a vilniusi egyetem megalapítása.

Első litvániai látogatásom után, mikor is alkalmam volt a televízióban is néhány szót szólni terveimről, *Algirdas Sabaliauskas* barátom, a kitűnő nyelvész azt írta, hogy lehet, én leszek Báthory folytatója. Szeretném, ha Sabaliauskas jósnak bizonyulna, s ha nem is egy egész egyetemet, de egy litván vagy baltisztikai tanszéket sikerülne felállítani a budapesti egyete-

Bármily hihetetlen, de van egy olyan vállalt feladatom is, ami közvetlenül Báthory idejéből nyúlik át a mába.

Ismeretes, hogy Báthory szívesen időzött Vilniusban, s vele együtt hadvezére, Békés Gáspár, aki ott is halt meg. Mivel Békés antitrinitárius volt, csak a városon kívüli dombon engedték eltemetni, amit azóta is Békés-dombnak hívnak.

Ugyancsak első vilniusi látogatásomkor *Vincas Zilinas*, az Etnográfiai Múzeum azóta elhunyt felejtetetlen igazgatója közölte velem, hogy Békés Gáspár csapatszázlója Magyarországra került, s ha megtalálom és visszajuttatom jogos tulajdonosának, Litvániának, akkor szentté avatnak. Csábító ajánlat: sohasem voltam szent. . .

Annyit már sikerült kideríteni, hogy a zászló 1941 első felében került Magyarországra, amikor a Szovjetunió baráti gesztusként visszaadta azokat a hadi jelvényeket, amiket az orosz csapatok 1849-ben, a magyar szabadságharc leverésekor zsákmányoltak. (Hogy csapódott ezekhez a Békés-zászló, az rejtély.) Most már csak ezeket a visszakapott zászlókat kell megtalálni. . .

Báthory halála után hosszú időre megszakadt minden kapcsolat a két nép között, ha csak azt nem számítjuk, hogy milyen furcsa jelentést kapott a „vengras” szó a XIX. századi litván nyelvhasználatban: azt a faluról falura vándorló embert jelentette, aki könyvektől kezdve a bolhaporon át mindenfélével kereskedett, s aki mindenhez értő kisiparos, hírvivő, lódoktor, kuruzsló volt egy személyben. (Persze, ezek a magyarok nem igazi magyarok voltak, hanem „hungaricusok”, Hungaria lakói, az akkori Észak-

Magyarországról lengyel földön át vándorútra indult szlovákok vagy cigányok.)

Ezenkívül azonban – semmi, egészen a legújabb időkig. 1945 után két részre oszlik kapcsolataink története. Az első körülbelül az 1960-as évek végéig tart, s az jellemzi, hogy a litván irodalom egy volt a szovjet irodalmak közül. Ma már olvashatatlan „szocialista realista” műveit oroszból fordították, kötelező penzumként: minden köztársasági kultúrából meg kellett jelentetni bizonyos százalékot. E nivelláló szemlélet áldozata lett a talán jobb sorsra érdemes Eduardas Miečelaitis, az első litván költő, akinek önálló kötete jelent meg magyarul (*Kardiogramm*, 1967) – ám az értelemzavaró hibákkal teli, gyengén fordított könyv észrevétlen maradt a többi szovjet könyv között, s méltán merült feledésbe.

A második szakasz ezen az áldatlan állapoton változtatott azáltal, hogy megkezdődött a litván irodalom eredetiből történő fordítása, és ami talán még fontosabb: eredetiből történő megismerése és megismertetése.

S itt elnézést kell kérnem az olvasótól, mert – bármilyen szerénytelenül is hangozzék –, beszámolóm hangneme a továbbiakban még személyesebbé fog válni. Ennek az az oka, hogy tudomásom szerint én vagyok az egyetlen ember Magyarországon, aki tud litvánul (nem számítva a néhány, nálunk élő litván feleséget, illetve férjet). Illetve... Egykori évfolyamtársam *Voigt Vilmos*, jelenleg a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajz Tanszékének tanszékvezetője, aki kitűnő ismerője a svéd, a finn és az észti nyelvnek és kultúrának, a balti finn népek folklórájával foglalkozván annyira megtanult lettül és litvánul is, hogy legalább a munkájához szükséges szakirodalmat tudja olvasni. (Voigt neve azért is megemlítendő, mert az ő tollából származik gyér kulturális kapcsolataink eddigi legjobb összefoglalása, több mint tíz évvel ezelőtről: *Report of Baltic Studies in Hungary*, „Journal of Baltic Studies”, 1973/4.)

Egyedül lenni egy kultúra gazdájának hálás, ám ugyanakkor nehéz szerep, hiszen bármilyen balti ügy akad – meghívólevelek küldésétől kezdve a litván nevek helyesírásán át egészen a különböző könyvkiadóknak készített ajánlásokig vagy a nyersfordítás rabszolgamunkájáig – mindent egyedül kell végezni. Ezért – ezért is – írtam botcsinálta nyelvészként egy litván nyelvkönyvet (*Kevés szóval litvánul*, 1985. Tankönyvkiadó): hátha könnyebben akad néhány magamfajta megszállott, akivel később esetleg megoszthatjuk a munkát.

Litván barátaim gyakran kérdezték csodálkozva: hogyan kezdődött? Hogyan juthat valaki eszébe, hogy litvanista akar lenni?

A dolog nem olyan rejtélyes, mint amilyennek első pillanatban látszik. Közel húsz évvel ezelőtt, mint a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa (azóta is, jelenleg is ez a munkahelyem) a XX. századi avantgarde költészettel foglalkoztam. A cseh, lengyel, ukrán, orosz és a többi szláv, valamint a magyar irodalom némi is-

meretében arra következtetésre jutottam, hogy a balti irodalmak valószínűleg hasonló típusúak lehetnek, s ahhoz, hogy a közép- és a kelet-európai kultúrákról teljesebb képet nyerjünk, nem ártana ezeket az irodalmakat is bevonni az összehasonlítás körébe. A kémikus *Mengyelejev* példája lebegett előttem, aki bizonyos adatok birtokában előre látta addigi ismeretlen elemek létezését. Én is úgy okoskodtam: ilyen és ilyen típusú irodalmaknak kell lenniük ezen a tájon. . .

Levelet írtam Vilniusba és Rigába (Tartuba nem kellett, mert az észt irodalomnak – rokon nép lévén – volt és van szakértője hazánkban), a tudományos akadémia irodalomtudományi intézete igazgatóinak. S ekkor ért az első meglepetés. Rigából semmiféle válasz nem érkezett. (A lettek – hogy finoman fejezzem ki magam – hüvös viszonya saját kultúrájukhoz és annak terjesztőihöz azóta is érthetetlen számomra. Nagy nehezen ugyan megtanultam lettül olvasni – s Voigt Vilmoson kívül az egyetlen irodalmár vagyok e tekintetben is Magyarországon –, s egy-két nagyszerű barát-ra szert tettem Rigában, de semmiféle rendszeres támogatást, s ami a legfájóbb: könyveket nem kapok tőlük.)

Vilniusból viszont hosszú levél érkezett válaszul, valamint egy közel 20 oldalas bibliográfia, s könyvek: a *Litván irodalom története* és – egy nyelvkönyv.

Amint később kiderült, a feladó a vilniusi intézet igazgatója, *Kostas Korsakas* akadémikus volt. Akik ismerik, tudják, hogy Korsakas milyen zárkózott, a ridegségig szigorú ember. És mégis, ez a magas állású vezető nem áttalott azonnal segíteni egy ismeretlen fiatalembernek, csupán azért, mert az valamiféle érdeklődést tanúsított Litvánia iránt.

Ez volt az, ami megragadott, s ami azóta is fogva tart. Több közép- és kelet-európai irodalomnak vagyok népszerűsítője és fordítója, de egy nép sem veszi körül olyan szeretettel és hálával az iránta érdeklődőt, mint a litván. Egy nép sem becsüli meg jobban, őrzi féltőbben saját kultúráját, mint a litván. Hogy mit jelent az irodalom, a művészet egy nemzet életében, a fennmaradásért folytatott küzdelemben, azt én Litvániától tanultam meg, s örökké hálás leszek a leckéért.

A nyelvkönyv segítségével megtanultam litvánul, s kezdtem olvasni a litván avantgardisták műveit. S ekkor ért a második meglepetés. A „Keturis vejai” című folyóirat egyik számában cikket találtam *Kristijonas Donelaitis*ről, mint olyan költőről, akit az avantgardisták ősöknek ismernek el. A *Binkis*ekhez hasonló futuristák másutt majdnem mindenütt vadul tagadták a hagyományt, s minden múltat „ki akartak dobni a jelenkor gőzhajójából” – itt viszont ellenkezőleg: még a leglázadóbb újítók is ragaszkodtak a nemzeti kultúra bizonyos részéhez.

Kíváncsiságból a kezembe vettem az *Évszakokat*, s nyomban éreztem, hogy a XVIII. századi közép- és kelet-európai költészet alighanem legnagyobb remekét olvasom. Erről sikerült meggyőzőnem az Európa Könyvkiadó osztályvezetőjét, *Gerencsér Zsigmond*ot is – aki azóta is lelkes híve a litván irodalomnak –, úgyhogy az 1970-ben megjelent *Évszakok* lett az első olyan litván könyv, amit eredetiből fordítottak.

A litván kultúra iránti érdeklődésem tehát tisztán tudományos indíttatású volt, de aztán fokozatosan átalakult. A tudományos célt – a litván avantgarde bekapcsolása az összehasonlító vizsgálatba – egy 1978-ban megjelent kismonográfiában véltem megvalósítani (*A kelet-európai avantgarde irodalom*. Bp. Akadémiai Kiadó), s az International Comparative Literature Association keretében készült hatalmas összefoglalásban is én írhattam néhány rövid lapot a litván és a lett avantgarde-ról (*Les avantgarde littéraire au XXème siècle*. I–II. 1984. szerk. Jean Weisberger).

Eddig arról beszéltem, hogy milyen jó szerencse irányított engem Litvánia felé. Most azt kell elmondanom, hogy milyen szerencséje volt a litván irodalomnak Magyarországon azzal, hogy Donelaitist *Tandori Dezső* fordította magyarra.

Régi hagyomány, hogy a kevésbé ismert, „kis” nyelvekből filológiai vagy ún. nyersfordítást készítenek, amit aztán egy költő fordít véglegessé, tesz át formahű versbe. A fordítás sikere ilyenkor azon múlik, hogy sikerül-e a megfelelő költőt megtalálni.

Miután lenyersenltem az *Évszakokat* (ami nem volt gyerekjáték: három-czer sor XVIII. századi hexameter – bizony igénybe kellett vennem a cseh és az orosz változat segítségét), Tandori Dezsőt választottam partneremül, s az Európa Kiadó beleegyezett a választásba. A kiadó részéről nem volt kockázatmentes a dolog, hiszen Tandori Dezső első verseskötete akkor még csak megjelenés előtt állt, s csak néhányan tudtuk, barátai, azt, ami később beigazolódott, hogy a XX. századi magyar irodalom egyik legnagyobbja válhat belőle, s ugyancsak nem látott még napvilágot a Móra Kiadónál az általam válogatott és szerkesztett *Lengyel költők antológiája*, melyben Tandori mint műfordító először mutatkozott be terjedelmesebb anyaggal. Nos, az *Évszakok* fordítása Tandorit egy csapásra a gazdag magyar fordításirodalom legjobbjai közé emelte, s elindítója lett egy páratlanul gazdag, termékeny műfordítói pályafutásnak. Az *Évszakok* klasszikus alkotás lett, a magyar műfordítás-irodalom aranyalapjába tartozik.

Donelaitison kívül azután csak egy önálló verseskötet jelent meg, Justinas Marcinkevičiustól, ugyancsak Tandori Dezső fordításában (*Táj látomással*, 1978). Sokéves munka credményeként viszont 1980-ban napvilágot látott a *Litván költők antológiája*, amely felöleli az egész litván költészetet, Mažvydastól egészen a legfiatalabbakig.

Az antológia egy szempontból érdekes: a hazaiak mellett szerepelnek benne emigrációs költők versei is.

Az, hogy beválogattam az antológiába őket, egybehangzik a magyar kultúrpolitikával. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy eredetileg szerepelt válogatásomban Alfonsas Nyka-Niliunas, Henrikas Nagys, Bernardas Brazdžionis, Kazys Bradunas és Tomas Venclova is, őket azonban a kiadó – szovjetunióbeli kérésre – végül kihagyta. (A sors ironiája, hogy később igen magas helyről az emigráció szerepeltetése miatt dicsérték meg a kötetet, mondván, hogy az Helsinkii szellemében készült. . .)

Ha a litván próza magyar útjáról beszélünk, megint csak egy kitűnő fordító nevét kell említenem. *Maráz László* ugyan nem tud litvánul, de valahogy elkötelezettje lett Litvániának, a litván irodalomnak. Marázzal nagyon szerencsés munkamegosztást alakítottunk ki, ami aztán más fordítókkal is általánossá vált: az oroszból fordított szöveget a litván eredeti alapján igazítom ki-egészítem ki, s ily módon ha nem is egészen, de nagymértékben kiküszöbölhetők a közvetítő nyelv okozta hibák, zavarok.

Maráz vállalt oroszánrészét annak az antológiának a lefordításában, amelyik az 1956 után írt elbeszélésekből adott válogatást (*A csikos trolibusz*, 1970.), lefordította *Mykolas Sluckis* több regényét, legnagyobb teljesítménye azonban az volt, hogy – többéves munkával – elkészítette Vincas Mykolaitis Putinas *Oltárok árnyékában* című regényének remekbe sikerült fordítását (1976).

Az említettekén kívül önálló novelláskötet jelent meg Juozas Grušastól *Leány galambokkal*, 1972 (megint egy ok némi büszkeségre: Grušas háború előtt kiadott elbeszélései előbb jelentek meg Budapesten, mint Vilniusban) és Kazys Sajától (*A szöttes*, 1981).

A kép teljessége kedvéért megemlítendő a Moszkvában és részben Budapesten szerkesztett *Szovjet Irodalom* című folyóirat, amelyik meglehetősen rendszerességgel közöl litván szerzőket is; ezek kiválasztásába természetesen nincs beleszólásom, de szerencsére a folyóirat szintén alkalmazza a litván eredeti alapján történő szövegellenőrzés módszerét.

Aminek köszönhetően nekem csak azokat a műveket „kell” lefordítanom, amelyek szívemhez közel állnak, amelyek megjelentetését feltétlenül szükségesnek tartom, de amelyeknek nincs orosz fordítása. A számos novellán kívül eddig három ilyen hosszabb próza akadt: Kazys Saja zseniális meseregénye, a *Kik laknak a nagybögőben* (1973) s két könyv, amelyik 1986-ban fog megjelenni: Saja fura kisregénye, *Az örökös* és Saulius Tomas Kondrotas *A kigyó pillantása* című könyve, amit a legjobb litván regénynek tartok, világirodalmi szintű alkotásnak.

Bárcsak minél több ilyen feladatra „kényszerítenének” a litván írók...

A harmadik műnemről, a drámáról szólva, a száraz adatok arról tanúskodnak, hogy három önálló drámakötetet jelentettünk meg: egyet Kazys Sajától (*Jónás, a próféta*, 1971.) egyet Justinas Marcinkevičiustól (*Három dráma*, 1979), és egy antológiát, amelyben Saja, Saulius Šaltenis és Romualdas Baltušnikas művei szerepelnek (*Lélekcseré*, 1983.). Magyar színházak három litván darabot játszottak: Sajától egy bábjátékot, Marcinkevičius *Székesegyházát* (Radnóti Színház, 1980) és Šaltenis *Sicc, halál...* című művét (Miskolci Nemzeti Színház, 1983). A műveket feleségem, *Bojtár Anna*, Maráz László és én fordítottuk.

Ez bizony, elég kevés, ha nem lenne itt valami, ami hatalmasan megemeli a litván dráma magyarországi jelenlétét. Ez pedig a Magyar Rádió. Mivel a Magyar Rádió drámai osztályának Maráz László a vezetője, a litván irodalom enyhe protekciót élvez az ország legnagyobb színházán. En-

nek is köszönhetően az említetteken kívül többször is előadták Grušas, Vytaute Žilinskaite, Sluckis és mások dramatizált műveit.

Saulius Šaltenis darabját Miskolcon Vilniusból érkezett vendég: Irena Bučienė állította színpadra. Az alatt a két hónap alatt, amíg nálunk dolgozott, annyira megszerette Magyarországot, hogy nemcsak férjét, Algimantas Bučyst, az író-kritikust tette a magyar kultúra hívévé, hanem fiát, Andriust is rávette, hogy magyar szakra iratkozzon a leningrádi egyetemre.

Vannak néhányan, akik a másik oldalról, Litvánia felől építik a hidat.

Elsősorban is Janina Išganaityte, aki autodidakta módon tanult meg magyarul és lett irodalmunk első számú fordítója; vagy Vitas Agurskis, aki a magyar könyvek gondos recenzense; aztán a Kárpát-Ukrajnából származó Marija Rubaževičienė, aki Vilniusba ment férjhez, s, aki többek között egy litván Petőfi-kötet megjelentetésénél bábáskodott.

Aztán azok, akik nem tudják ugyan nyelvünket, mégis barátaink. A költő Mykolas Karčiauskas, aki Vilniusban a magyar kultúra nagykövetének számít, aki nemcsak, hogy lefordított egy kötet verset Tandori Dezsőtől és *Juhász Ferenctől*, nemcsak, hogy könyvet írt magyarországi élményeiről, de fiát is – Bučienéhez hasonlóan – magyar szakra küldte.

Vagy az a három kitűnő költő: *Sigitas Geda*, *Alfonsas Maldonis* és *Vladas Šimkus*, akik fordítói voltak az általam válogatott, 1972-ben megjelent antológiának, amelyik öt XX. századi magyar költő – Ady Endre, József Attila, Radnóti Miklós, Nagy László és Weöres Sándor – 1000-1000 sorát tartalmazta, s amit a litván olvasók órák alatt szétrakodtak.

Körülbelül ezek lennének kapcsolataink tényei.

Ha arra a kérdésre akarunk válaszolni, hogy e tények alapján, de e tényeken túlmenően, milyen kép alakult ki Litvániáról Magyarországon, akkor felelhetünk fellengzősen is, felsorolva az „eredményeket”, ahogy mondjuk egy termelőszövetkezet év végi számadó közgyűlésén szokás – az ilyen válasz azonban hamis lenne.

Az igaz azonban, hogy húsz évvel ezelőtt, amikor elkezdtük a munkát, jóformán semmit sem tudtak nálunk Litvániáról, s, ha egyáltalán szóba került, biztos összekeverték Lettországgal. Ez ma már nem fordul elő, sőt, az emberek többé-kevésbé ismerik azt a tragikus történelmi utat is, amit a litván nép végigjárni kényszerült. (Természetesen mindig az olvasó, az érdeklődő emberről beszélek. A nem olvasó ember továbbra sem tud semmit Litvániáról, de az ilyen ember Amerikáról, Magyarországról, semmiről sem tud semmit.) Ismerik nemcsak a litván könyvekhez írt elő- és utószavaimból, hanem elsősorban a jó művekből, amelyek minden kommentárnál hívebben vallanak arról a termőtalajról, amelyből fakadtak. S erre a kis eredményre, szerintem, büszkék lehetünk.

Itt kell beszámolnom az egyetlen nagyon fájó pontról, az egyetlen kudarcról, ami litván ügyekkel kapcsolatosan ért. Hat-hét évvel ezelőtt a Cervina Kiadó felkért, hogy írjak kísérszöveget *Rácz Endre* fotóművész

kb. 200, Litvániában készített pompás fotójához. Gondoltam, megragadom az alkalmat, hogy megjelenjen az első baltisztikai könyv Magyarországon, s ezért nem egyszerű kísérőszöveget készítettem, hanem egy 150 oldalas Litvánia-történelmet, vagy inkább kultúrtörténetet, az ősi időktől napjainkig, amely enciklopédikusan tartalmazza a legfontosabb adatokat, számokat, dátumokat stb., s talán még az az előnye is megvan, hogy a szokásos elfogultságoktól mentes.

Közben azonban nálunk is beállt a gazdasági válság, s a kiadó az eleve veszteségesnek ítélt Litvánia-könyvet félretette szebb időkre. Ez kb. öt évvel ezelőtt történt, s a szebb idők azóta sem akarnak felvirradni.

Külön lapra tartozik a történelem- és irodalomtudományban uralkodó Litvánia-kép. Annyit sikerült elérni, hogy történészeink legalább azt tudomásul vették, hogy a litván történelem nem azonos Lengyelország történelmével, s azon kevesek, akik a térség történelmével foglalkoznak, figyelembe is veszik e felismerést. (Egy jó negyedszázada megjelent *Lengyelország történetében* például a legképtelenebb állítások szerepelnek, arról nem is beszélve, hogy a szerző még Báthorynál sem említette meg, hogy annak valami köze volt a litvánokhoz is.)

Az irodalomtudományban jobb a helyzet, elsősorban a *Világirodalmi lexikon*nak köszönhetően, amelyik most tart a 10. köteténél. Ennek balti címszavait én írom, s tartalmazza a háromkötetes litván lexikon irodalmi anyagának kb. a kétharmad részét.

Az avantgarde után a múlt század irodalmával kezdtem foglalkozni. Ennek eredménye egy 1986-ban megjelenő vékony könyvecske (*A felvilágosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*), mely tulajdonképpen a XVIII. század végétől az első világháborúig terjedő márdártávlatú összehasonlítása a térség 15 irodalmának, köztük a litvánnak is. Donelaitis külön fejezetet kapott benne, egyébként pedig a litván irodalmat is azokkal az általános jegyekkel jellemzem, mint a többit, vagyis: a nyugat-európaihoz képest megkésett fejlettség, ami azután a különböző irodalmi irányzatok egyszerre történő befogadását és az ebből következő stíluskeveredést, a stílusok egymásra torlódását okozza; a líra jóval fejlettebb, mint a csenevészebb próza- és drámairodalom; az irodalom ideológiai szerepének túlhangsúlyozása, ami abból fakad, hogy az irodalom kénytelen magára vállalni nem esztétikai funkciókat is stb.

Végezetül néhány szó arról, bennem milyen kép él Litvániáról, s ami ebből következik: milyen terveket tűztem magam elé.

Először is helyesbítenem kell. Nagyképűség nélkül csupán a litván irodalomról beszélhetek, vagy legfeljebb arról a képről, amit ez az irodalom tükröz. Magát Litvániát, a hétköznapi életet, azokat az embereket, akik nem irodalommal, művészettel foglalkoznak – nem ismerem. Nem is ismerhetem, hiszen a Litván Írószövetség vendégeként összesen hét-nyolc alkalommal voltam Litvániában, hét-tíz napos rövid látogatáson (egyetlen –

az első – alkalom kivétel, amikor a tudományos akadémia vendégeként egy hónapot töltöttem ott). A fővároson, Vilniuson kívül egy-egy fél napot láttam Kaunasból, s egy ízben felkerestük egy új kisváros, Elektriniai irodalommal kiemelten foglalkozó gimnáziumát. „Magát az életet” azonban csupán az irodalomból ismerem, s ezzel az ismerettel nem árt óvatosan bánni.

A közép- és kelet-európai irodalmak egyik legfőbb sajátosságát abban látom, hogy a nemzeti élet kereteinek hiánya miatt hiányzik belőlük az a fajta valóság-hű ábrázolás, az a fajta próza, amely a szilárd nemzeti keretekkel rendelkező népekre, mondjuk az angolra, vagy akár az oroszra oly jellemző. E tájon nem nagyon volt történelmi idő és tér, amelyen belül kibontakozhatott volna valami szilárd és folyamatos értékrend (ez a nagy prózairodalom társadalmi alapja, háttere); itt rendszerint rövid távú elképzelésekhez kellett igazodni, vagy éppen a nemzet, az anyanyelv életben maradásáért kellett küzdeni. (A pillanatot tükröző líra alkalmas erre – ezért is van annyi kitűnő költőnk). Ennek következtében van irodalmainknak – a magyarnak is! – valami görcsösen hazafias jellege, mintha minden valami ideológiai szűrőn át látszódná, olyan szűrőn át, ami kiszűri magát a valóságot is.

Bár tudom az okát, sőt, a legtöbbször még kikerülhetetlen szükségét is értem, mégis, untat ez a fajta irodalom, untat és egyre inkább szégyenkezésre készítet, ha azt látom, hogy egy litván (vagy magyar) műben a litván (vagy magyar) eltakarja előlem az embert.

Ezért azokat az írókat kedvelem, akik képesek voltak kilépni (vagy életük arra kényszerítette őket, hogy kilépjenek) a közép- és kelet-európai írók általános szerepéből, s találtak valami olyan pontot, valami olyan köztes helyet, ahonnan rálátásuk nyílt a valóságra. (Furcsa módon számomra ezek a legnemzetibb írók.) A litván irodalomban – a nagyszerű lírikusokon kívül – Donclaitis volt ilyen, aki két haza, két nyelv senkiföldjéről látta be Európát, ilyen volt Antanas Škema, akinek az emigrációs lét kínált távlatot, s ilyen a legnépszerűbb magyarországi litván író, Kazys Saja, vagy Saulius Tomas Kondrotas, akik a mese, a csoda, a mítosz varázsszemüvegén keresztül képesek felcsillantani a valóságot.

Az elkövetkező öt évben szeretném megírni a litván és a lett irodalom összehasonlító történetét. Nem a hagyományos, a szokásos irodalomtörténetek számát akarom eggyel szaporítani, hanem olyanra gondolok, amelyik egyrészt szélesebb közép- és kelet-európai összefüggésbe helyezi e két balti irodalmat, másrészt azokat az írókat és azokat a mozzanatokot emeli ki, akik és amelyek túlmutatnak a nemzeti kereteken, a világirodalom felé mu-

A „törököt fogtam, de nem ereszt” kifejezést a magam számára rég úgy módosítottam: „Litvánt fogtam, de nem ereszt”. Szeretném, ha az elkövetkezőekben minél többen elmondhatnák magukról Magyarországról ugyanezt.